

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Religiositet och existentiella frågor inom missbruksvården

En kvalitativ intervjustudie om behandlingsassistenters
förståelsegrunder

Per Gustafsson

2014

Uppsats, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp

Religionsvetenskap
Religionsvetenskap med inriktning mot kultur och identitet 61-90 hp

Handledare: Febe Orést
Examinator: David Westerlund

Abstract

I denna uppsats har mitt syfte varit att undersöka hur behandlingsassistenter inom missbruksvården förhåller sig till frågor rörande religion, existentiella frågeställningar och vilken signifikans detta har i det arbete som de bedriver. Vidare undersöker jag också vilka förståelsegrunder som arbetet med missbruks bedrivs utifrån.

Min metod har varit kvalitativa intervjuer. Jag har totalt intervjuat fyra behandlingsassistenter från två olika verksamheter inom kommunal missbruksvård, dessa intervjuer har jag sedan analyserat med hjälp av symbolisk interaktionism. Mina resultat visar att det bland behandlingsassistenterna råder en stor osäkerhet till frågor rörande religion och existentiella frågor och att dessa teman inte är verkar vara förankrade i arbetsgruppernas helhet. Vidare visar också mitt resultat att behandlingsassistenternas förståelsegrunder för hur arbetet med missbruk bedrivs inte kan konkretiseras. I min undersökning är det endast en respondent som tydligt kan redogöra för på vilka vetenskapliga förståelsegrunder arbetet bedrivs. Utifrån min undersökning drar jag slutsatsen att mer forskning bör göras där dessa frågor uppmärksammas utifrån ett större helhetsperspektiv.

Nyckelord: religion, existentialism, missbruksvård, förhållningssätt, symbolisk interaktionism

Innehåll

Inledning.....	1
Behandlarrollen.....	1
Det gyllene snittet mellan professionalitet och medmänsklighet	1
Socialt arbete – en översikt.....	2
Socialtjänstens mål.....	2
Disposition.....	3
Syfte och frågeställningar.....	3
Bakgrund	4
Religion och andlighet	4
Olika religionsdefinitioner	4
Existentiella frågeställningar	6
Att forma en världsbild – det sociala arvet	7
De första åren.....	7
Religiositet eller missbruk?	8
Sammanfattning.....	9
Missbruk - definition	9
Tidigare forskning.....	10
Reflektion	13
Metod och process.....	13
Kvalitativa intervjuer	13
Urvalets storlek	14
Urval av intervjupersoner.....	14
Etiska synpunkter	14
Material	15
Respondenterna	15
Bearbetning av materialet.....	17
Fenomenografi	17
Symbolisk interaktionism	17
Analys och resultat	22
Personliga uppfattningar rörande religion och existentiella frågor.....	22
Den blygsamma religionen.....	22
Den tröstande religionen.....	22
Den ersättande religionen.....	23

Den personliga religionen	24
Verksamhetens inställningar rörande religion och existentiella frågor	24
De godtrogna	25
Den ödmjuka	26
Missbruk och existentiella problem – respondenternas förståelsegrunder	27
De välvilliga	27
Den kritiske	29
Den erfarna	30
Övergripande analys	31
Diskussion	32
Diskussion av metod och teori	35
Sammanfattning	36
Förslag till vidare forskning	37
Litteraturförteckning	39
Bilaga	41

Inledning

I denna uppsats undersöker jag hur behandlingsassistenter inom den kommunala missbruksvården – i två olika verksamheter – tänker och resonerar kring frågor som *religion, andlighet* och *existentiella frågor* samt vilka teoretiska förståelsegrunder arbetet bedrivs utifrån. Uppslaget till denna uppsats och dess teman kommer sig av min egen yrkesverksamhet inom psykiatri och missbruksvården samt de studier inom religionsvetenskap vid högskolan i Gävle som jag parallellt bedrivit vid sidan av mitt arbete. I min B-uppsats analyserade jag tolvstegsmodellen¹ utifrån den jungianska psykologin och fann vid de tillhörande litteraturstudierna en nära sammankoppling mellan just människans religiösa natur och fenomenet missbruk.

Behandlarrollen

Under denna rubrik kommer jag att belysa behandlarrollen inom socialt arbete och då i synnerhet missbruksvården.

När jag talar om människor som av olika anledningar har kommit i kontakt med hjälpapparaten, i detta fall socialtjänsten, kommer jag att använda samlingsnamnet *klient*. Detta innefattar personer som har en icke-professionell roll i förhållande till behandlaren och som på olika sätt har sökt eller kommit i kontakt med missbruksvården för att de eller andra upplever att de är i behov av det. Med termen behandlare menar jag människor som har ett avlönat yrke, i vilket de stödjer, vårdar och vägleder andra människor. Jag sätter upp två olika typer av definitioner när jag talar om en behandlare. De ska ha en minimikompetens som innefattar att de kan erbjuda hjälp av ett visst slag, klienten ska i mötet med behandlaren kunna lita på att behandlaren har rätt utbildning och kompetens. För det andra ska behandlaren ha utbildning nog att bemöta en viss problemtyp inom socialt arbete, i detta fall missbruksvård.

Det gyllene snittet mellan professionalitet och medmänsklighet

Begreppet omsorg symboliserar två saker för mig beträffande behandlarrollen. Att det hos behandlaren finns en grundläggande förmåga till empati och medmänsklighet samt en professionalitet väl lämpad för behovet. Empati hos behandlaren symboliserar för mig dels att behandlaren har en vilja till att försöka förstå den drabbades livssituation, men också en insikt om den position eller rollindelning som uppstår i mötet mellan behandlaren och klienten.

I arbetet med människor går det inte att förhålla sig till sitt arbete strikt professionellt. Svend Andersson menar att man måste skilja på professioner som innefattar arbete med saker, exempelvis hantverkeri och det människovårdande arbetet:

En behandlares arbete skiljer sig nämligen från en hantverkarens genom att det består i att ingripa i andra människors liv. En klient är en människa som behöver hjälp, inte ett föremål som har gått

¹ Behandlingsverktyg ursprungligen framtaget för behandling av alkoholmissbruk, kan även användas för andra sorters missbruk.

sönder. Och om en professionell hållning är det samma som att förhållandet görs opersonligt har professionalismen hamnat i motsättning till medmänsklighetens etik”.²

Behandlaryrket kräver att behandlaren kan skilja mellan sig själv och den klient som står under behandling. En behandlare måste enligt Greta-Marie Skau kunna identifiera sig med en klient samtidigt som gränsen mellan de båda upprätthålls. I det sunda förhållandet kan behandlaren närma sig klienten med medmänsklighet och därmed skapa en sund behandlingssituation. Motsatsen till detta ligger enligt Skau i att behandlaren inte är nog professionell och ser vikten av att upprätthålla balansen i relationen, något som många gånger kan leda till att behandlaren blir utbränd i arbetet att *försöka fixa sin klient*.³

Socialt arbete – en översikt

I detta kapitel kommer jag att ge en beskrivning av hur socialtjänsten är uppbyggd och vilka värdegrunder verksamheten är utformad ifrån.

Socialtjänstens mål

I det första kapitlet i socialtjänstlagen definieras vad som sägs vara målet för socialtjänsten. Där står skrivet att socialtjänsten skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas:

- ekonomiska och sociala trygghet,
- jämlikhet i levnadsvillkor,
- aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperas egna resurser. Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet.⁴

Denna paragraf är innehållsmässigt mycket bred till sin utformning och de tre punkterna är värdegrunder som ska bryts ner i olika konkreta delmål.

Socialtjänstlagen är idag utformad efter ett huvudsyfte, att socialarbetaren ska tillämpa en *helhetssyn*. Detta innebär att arbetet ska präglas av en helhetssyn där arbetssättet ska vara individinriktat, den enskildes behov och förutsättningar är den grundläggande utgångspunkten allt socialt arbete ska kretsa kring. Bengt Börjesson beskriver att helhetssynen innebär en markering av socialarbetarnas generella kompetens som sträcker sig över hela det sociala fältet.⁵ Detta innebär att socialarbetaren, oavsett om denne jobbar inom området missbruk eller ekonomiskt bistånd, måste ha ett helhetsstänk. Den generella kompetensen utgör socialarbetarens förståelsegrund där individen ses i ett helhetsperspektiv och i ett socialt sammanhang.

² Svend Andersen, 1990, s. 91 refererad i Skau, 2008, s. 31-32

³ Skau, 2008, s. 33

⁴ Bergstrand, 2009, s. 10

⁵ Börjesson, 2010, s. 37

Enligt socialtjänstutredningen ska socialtjänsten vara utformad på ett sätt som bidrar till att människors situation, svårigheter och problem belyses ur ett brett perspektiv. Kriminalitet, missbruk eller relationsproblem ska inte behandlas såsom symptom på ett problem, istället innebär helhetsperspektivet att arbetet istället ska fokusera på att söka förståelse för individen eller gruppens sociala problem i förhållande till dennes sammanhang och den helhet som den enskilde är en del av.⁶ I denna uppsats undersöker jag behandlingsassistentens sammanhang. Jag försöker ta reda på hur behandlingsassistenten utifrån detta helhetsperspektiv reflekterat kring livsfrågor såsom religion och existentiella frågor, både på ett personligt men även yrkesmässigt plan i förhållande till de människor som de jobbar med. Under nästa kapitel kommer jag att närmare precisera mitt syfte och mina frågeställningar.

Disposition

Efter syfte och frågeställningar följer Bakgrund. Där redogör jag för olika religionsdefinitioner och framställer den definition jag använder mig av i detta arbete. Existentialismen framställs under en egen rubrik som en förförståelse av vad jag menar när jag talar om existentiella frågor. Därefter följer en text som beskriver hur människor formar en världsbild enligt psykodynamiska förståelsegrunder. Under rubriken Religiositet eller missbruk framställer jag min förståelse för hur jag förstår sambandet religion – andlighet – existentiella frågor och hur detta kan relateras till missbruk. Därpå följer en text där begreppet missbruk definieras. Tidigare forskning redovisas under den rubriken. I kapitlet Metod och process redogör jag först för intervjumetoden och urvalet av respondenter. Vidare framställs etiska aspekter samt etiska ställningstaganden. I det kommande kapitlet beskrivs materialet och bearbetningen av detta samt vilka metodologiska grunder denna bearbetning vilar på. Därefter följer ett teorikapitel som framställer de teorier som jag använder mig av i tolkningen av det bearbetade materialet. Dessa teorier är fenomenografin och symbolisk interaktionism. Därefter följer tolkningen och analysen av materialet, vilken redovisas enligt de kategorier som jag genom fenomenografin har funnit i materialet. Slutligen följer en diskussion och en sammanfattning av hela arbetet.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur begreppet *helhetssyn* tillämpas och används bland behandlingsassistenter inom den kommunala missbruksvården. Jag kommer att avgränsa min undersökning till att undersöka hur behandlingsassistenter inom missbruksvården förhåller sig till *religion* och *existentiella frågeställningar* och om de drar några paralleller mellan dessa ämnen och klienternas missbruksproblematik. Jag kommer också undersöka vilka vetenskapliga förståelsegrunder behandlingsassistenten baserar sitt arbete på.

- Hur förhåller sig behandlingsassistenter inom missbruksvården till frågor rörande *religion* och *existentiella frågeställningar*?

⁶ <http://www.regeringen.se/content/1/c4/14/52/15491193.pdf> (2014-02-25)

- Hur resonerar behandlingsassistenterna angående sambanden religion – existentiella frågor – missbruk?
- Vilka vetenskapliga grunder uppfattar behandlingsassistenterna att deras arbete grundar sig i?

Bakgrund

I det här kapitlet kommer jag att gå igenom vad som ligger till grund för vad jag i uppsatsen benämner som religion och existentiella frågor. Jag kommer sedan att gå vidare med att belysa dessa begrepp i anslutning till Donald W. Winnicott's objektrelationsteori. Slutligen kommer jag kort att belysa två teorier som enligt min tolkning ger en möjlig förklaring till hur det kommer sig att människor, genom olika uppväxtförhållanden, kan komma att hamna i ett missbruk. Syftet med detta är att skapa en beteendevetenskaplig utgångspunkt för vilka underliggande problem människor med missbruksproblematik kan tänkas ha.

Religion och andlighet

Ordet religion är ett begrepp som har väldigt många definitioner. Och detta kanske inte är så konstigt med tanke på att alla kulturer under historiens gång, på ett eller annat sätt har haft religiösa föreställningar.⁷ Min förståelse av religion, grundar sig i Carl Gustav Jungs tes, att alla människor är andliga och religiösa till sin natur och att människan ständigt genomgår en förändringsprocess i vilken hon närmar sig det som Jung beskrev som *Själv*. I denna process, som Jung benämner *individuationsprocessen*, går individen igenom olika stadier av självrannsakan, existentiella frågeställningar som berör individens syn på sig själv och sin omvärld och hur detta jag-förhållande syftar till att individen ska uppnå en djupare förståelse av sig själv.⁸

Olika religionsdefinitioner

Under den här rubriken kommer jag att presentera viss religionsvetenskaplig forskning som ligger till grund för att fastställa olika definitioner av fenomenet religion och i slutet av detta kapitel kommer jag utifrån den forskning jag har presenterat, att bestämma den förståelsegrund jag har av begreppet religion.

Armin Geertz definierar religion utifrån en kulturell förståelsehorisont och menar att religionen är ett system och en social mekanism som speglar en individs idealtolkning av sin tillvaro. Geertz menar att både en individs kultur och religion är två företeelser som överförs mellan generationer och att dessa två styr och upprättar en individs tankemönster. På samma sätt som kulturen innehåller värdegrunder och beteendemönster, utgör också religionen en faktor som präglar individens tankemönster och idévärld.⁹

Gavin Floods¹⁰ menar att religionen består av värdeladdat material som har en inneboende psykologisk funktion att binda människor till sina mål och till varandra.¹¹ Ingvild Saelid

⁷ Berg, 2011, s. 252-256

⁸ Jung, 2007, s. 217

⁹ Gilhus, Mikaelsson, 2009, s. 42-43

¹⁰ Gilhus, Mikaelsson, 2009, s. 43

Gilhus och Lisbeth Mikaelsson skapar en syntes av Geertz och Floods definitioner och formulerar utifrån den en egen definition som lyder:

Religion är människors förhållande till föreställningsuniversa som kännetecknas av kommunikation om och med hypotetiska gudar och makter.¹²

Min tolkning av denna definition är att författarna har inkluderat både ett psykologiskt och ett kulturellt perspektiv. Det är kulturellt i det avseendet att kommunikation sker mellanmänniskt och den psykologiska aspekten är att religionen som begrepp är uttryck för en inneboende religiös funktion att mytologisera.

Thomas Luckmann menar att varje människa har en grundläggande religiös egenskap som ligger i överskridandet av den biologiska naturen, där människan frigör sig från de omedelbara upplevelserna och sedan inordnar dem i ett tolkningsschema.¹³ Enligt Owe Wikström har det religiösa eller andliga sökandet i samhället ersatts eller genomgått en re-sakralisering genom exempelvis miljörörelser. Människans religiösa uttryck har allt mer kommit att hamna i ett individcentraliserat symbolsystem. Individen formar, i relation till samhället, ett nytt avmytologiserat system som är rotat i individens syn på sig själv och andra. Det pluralistiska samhället har lett till vad Wikström benämner som kognitiv kontamination. Individen tvingas bygga upp sin syn på världen utifrån det idé- och tankeinnehåll som han har till förfogande.¹⁴

Antoon Geels menar att definierandet av en religion inte ska uppfattas som en absolut sanning om vad religionen egentligen är. Istället menar han att studiet av religion och de teorier som framarbetats för att studera denna är sociala konstruktioner. Definitionen utgör alltså inte religionen i sig utan är istället en begreppsapparat där det går att urskilja vissa företeelser och samband. Geels skiljer mellan den *substantiella* och den *funktionella* religionsdefinitionen. Den *substantiella* definitionen är avsedd att förklara vad en religion *är* medan den *funktionella* definitionen försöker utröna vad en religion *gör* för individen.¹⁵

Jag kommer fortsättningsvis att ansluta mig till den funktionella religionsdefinitionen. Enligt denna, kan jag ur ett religionspsykologiskt perspektiv betrakta religionen som en hos människan *meningskapande funktion* som skänker trygghet och hjälper individen att hantera svåra livsfrågor samt etiska och moraliska val. Den meningsskapande funktionen är enligt min tolkning nära förbundet med vad som inom missbruksvården benämns som just ett missbruk. Jag kommer närmare att redogöra för detta lite längre fram.

Under nästa rubrik kommer jag att redogöra för existensialismen. Detta utgör grunden för vad jag menar när jag talar om existentiella frågor och min redogörelse syftar till att skapa en förståelse för just relevansen av att beakta dessa frågor inom missbruksvården.

¹¹ Detta likställer jag med Carl Gustav Jungs teorier om människans behov av myter- och mytskapande och då i synnerhet Jungs arketypteori.

¹² Gilhus, Mikaelsson, 2009, s. 47

¹³ Gustafsson, 2008, s. 14-15

¹⁴ Wikström, 2007, s. 193-194

¹⁵ Geels, 2012, s. 21-24

Existentiella frågeställningar

Ordet existentiell, beskrivs i Nationalencyklopedin: som rör eller är avgörande för människans existens.¹⁶

Anthony Giddens tolkningsförståelse av existentiella frågor, sammanfattar han i följande ontologiska och epistemologiska element:

- Existensen och varat
- Det ändliga och människans liv
- Upplevelsen av andra
- Självidentitetens kontinuitet.¹⁷

Enligt min förståelse av Giddens, kan existentiella frågeställningar sammanfattas utifrån människans erfarna kunskap om sin existens i förhållande till sig själv, kunskapen om sig själv i relation till sin plats i naturen. Hur hon upplever sig själv i relation till andra människor och sammanfattningsvis hur den bestående känslan av att existera som en medveten person med ett själv och en kropp. Det sista elementet kopplar jag ihop med den amerikanske antropologen Ernest Becker som i sin bok *The denial of death* menar att människans existentiella ångest är rotad i insikten om att hon en dag kommer att dö. Becker fastslår att människan, för att hantera denna insikt, söker tröst i det mytologiskt-religiösa universumet. I sin samhällsanalys pekar Becker på det ideal som i alla tider varit det styrande i mänskligt handlande - att övervinna den existentiella ångesten genom att hänge sig åt något för individen betydelsefullt och evigt för att på så sätt övervinna dödsångesten.¹⁸

Psykatrikern och grundaren till logoterapin Viktor Frankl, menar att människan har en primär inneboende vilja och kraft att försöka förstå sin omvärld och söka mening i tillvaron. Denna vilja kan enligt Frankl också leda till att individen hamnar i vad som kan kallas existentiell frustration. Frankl skiljer på tre olika betydelser av ordet existentiell: den kan beteckna *existensen själv*, *existensens mening* samt den konkreta meningen i den egna existensen, *viljan till mening*.¹⁹ Enligt Frankl kan existentiell frustration ge upphov till vad han benämner *noogena neuroser*. Dessa neuroser betraktar inte Frankl som sprungna ur den psykologiska dimensionen av människan. Istället menar Frankl att människan har en andlig dimension – den noologiska – som enligt Frankl åsyftar till det specifikt mänskliga hos individen. Vad Frankl gör är att han skiljer mellan den psyko-biologiska aspekten av människan och den andliga aspekten. Han beskriver hur noogena neuroser handlar om konflikter mellan olika värden, oftast moraliska konflikter och skiljer därmed den noogena neurosen från den psykologiska neurosen som handlar om konflikter mellan drifter och instinkter.²⁰

¹⁶ NE under sökordet existentiella

¹⁷ Giddens, 1999, s. 70

¹⁸ Becker, 1997, s. 255-270

¹⁹ Frankl, 1999, s. 110-113

²⁰ Frankl, 1999, s. 113-114

Frankl menar i likhet med Becker att människan har en inneboende vilja att försöka förstå sin omvärld, något som kan leda till existentiell frustration. Genom den funktionella religionsdefinitionen härleder jag den existentiella ångesten till begreppet missbruk och menar att detta går att likställa med den meningsskapande funktionen hos religionen. Genom mina egna empiriska erfarenheter av att jobba inom missbruksvården, har alla de människor jag träffat som lider av ett missbruk uteslutande brukat substanser i syfte att lindra eller övervinna en inneboende ångest. Under nästa rubrik kommer jag att försöka binda ihop religion och existentialism med psykodynamiska förklaringsmodeller i syfte att förklara relationen till begreppet missbruk.

Att forma en världsbild – det sociala arvet

I det här kapitlet kommer jag att relatera termerna *religion* och *existentiella frågeställningar* till psykodynamiska begrepp och förståelsegrunder.

De första åren

Alla barn föds med olika känslomässiga behov och personlighetsdrag. Vid en mycket tidig ålder är det också möjligt att utläsa allmänna personlighetsdrag samt huruvida barnet har en stark respektive svag stimuluskänslighet. De barn som föds med en skör stimuluskänslig utrustning, är i tidig ålder väldigt beroende av föräldrarna och deras omvårdnad och detta ligger till grund för hur barnet senare i livet kommer att uppfatta sig själv i relation till sin omvärld. I denna fas som Sigmund Freud benämnde den orala fasen, är det munnen som står i centrum för barnets upplevelsevärld. Munnen symboliserar för barnet en känsla av tillfredsställelse eftersom det är genom munnen som barnet får sin föda.²¹ Steget, eller perioden mellan den orala fasen till den nästa, benämns övergångsperioden eller mellanperioden. Enligt Donald W. Winnicott, utvecklar barnet i denna period en speciell relation till yttre objekt. Detta yttre objekt kan bestå av ett visst föremål, till exempel en bit tyg eller kanske en melodi. Detta föremål eller fenomen kan sedan visa sig bli oerhört viktigt för barnets förmåga att hantera ångest, exempelvis när barnet ska sova. Winnicott understryker att det inte finns någon märkbar skillnad mellan pojkar och flickor när det kommer till övergångsobjekt. Denna process är enligt Winnicott av vital betydelse för att barnets utveckling ska fortgå. Bandet som barnet har till sitt övergångsobjekt är en psykologisk process som senare kommer att inbegripa andra fenomen i livet, men detta första övergångsobjekt – och den relation barnet har till detta – ligger till grund för barnets fortsatta utveckling.²² Winnicott är också noga med att poängtera att denna process, barnet – övergångsobjektet, endast kan möjliggöras om processen sker i samband med att modern också gradvis anpassar sig till barnets behov. I detta skede skapas ett mellanområde i barnet, en slags psykisk grogrund som ligger till grund för det som senare blir upplevelsecentrat för religion och kultur.²³ Enligt min tolkning av Winnicott, skapas i och med mellanområdet de individuella egenskaperna hos en person som ligger till grund för hur personen ska komma att uppfatta sin omvärld. Enligt min tolkning är

²¹ Cullberg, 2007, s. 29-30

²² Winnicott, 1995, s. 21-26

²³ Winnicott, 1995, s. 39-40

detta förmågan att exempelvis genom religionen kunna hantera livskriser eller existentiell ångest.²⁴

Enligt min förståelse av Winnicott går dessa teorier att relatera till exempelvis en alkoholists förhållande till alkoholen. Min tolkning är att beteendet och de psykologiska beröringspunkterna i själva missbruket går att härleda till det som Winnicott beskriver som den psykologiska processen, förhållandet mellan övergångsobjektet och senare också andra fenomen, exempelvis existentiell ångest. Hur denna process ser ut och hur den kan kopplas till missbruk kommer jag närmare att redogöra för under rubriken *Religiositet eller missbruk?*

Religiositet eller missbruk?

Under denna rubrik behandlar jag de psykodynamiska beröringspunkterna i religion och existentiella frågeställningar med två olika teorier. Först kommer jag att belysa copingteorin och avslutningsvis berör jag attributionsteorin.

Den kanadensiske läkaren Gabor Maté, beskriver i sin bok *The realm of hungry ghosts – close encounters with addiction*, hur en människas missbruk av substanser eller andra saker, exempelvis mat, sex eller arbete, är ett uttryck för den inneboende viljan och strävan hos människan att vara mänsklig, att mentalt känna sig värdig. Maté utgår från Winnicott's objektrelationsteori och menar att en människa påverkas av det sociala arvet under barndomen och blir mer känslig för vuxenlivets olika kritiska stadier och därigenom mer sårbar i möjligheten att utveckla ett missbruk. Maté betraktar missbruket som en form av självmedicinering och menar att konnotationen till ordet missbruk är gravt missförstått i dagens samhälle eftersom den i så hög grad misskrediterar och stöter ut individen från samhället.²⁵ Denna förståelsegrund relaterar jag i hög grad till religionspsykologen Kenneth Pargaments forskning om *coping*. Detta är en process som försöker förklara på vilka sätt en individ bemöter och lär sig att leva med *inre* såväl som *yttre* konflikter, exempelvis stress i sin tillvaro.²⁶ Det som ligger till grund för vilken sorts coping en individ väljer, är enligt min förståelse baserat på den kontext i vilken individen har levt och nu befinner sig i. Utifrån kontexten skapas ett *orienteringssystem* som antingen gagnar individen eller utgör en börda. Orienteringssystemet består av vanor, värderingar, personlighet och relationer och ur detta system tolkar individen sin tillvaro i sökandet efter signifikans.²⁷

Något som ligger nära copingteorin är attributionsteorin som närmare förklarar begreppet *signifikans*. Alla människor har ett behov att känna att tillvaron är meningsfull, och detta är också utgångspunkten för attributionsteorin. En individ tolkar sin omvärld utifrån den bakgrund och historia från vilken hon kommer och utifrån denna kontext blir världen förståelig. När en människa hamnar i en situation som upplevs som hotfull eller stressfylld uppstår det hos individen ett behov att kontrollera sitt liv.²⁸

²⁴ Coping – en modell som beskriver det sätt en individ bemöter, försöker bemästra och anpassa sig till såväl inre som yttre stress eller konflikter, Hermansson, 2012, s. 352-354

²⁵ Maté, 2010

²⁶ Hermansson, 2012, s. 352

²⁷ Hermansson, 2012, s. 364

²⁸ Geels, 2012, s. 112-114

Sammanfattning

Under rubriken *Religiositet eller missbruk?* belyser jag två teorier som enligt min tolkning knyter samman begreppen existentialism och Winnicotts teorier till begreppet missbruk. Eftersom jag använder mig av en funktionell religionsdefinition relaterar jag begreppet missbruk till *sökandet efter signifikans*, något som både copingteorin och attributionsteorin tar upp. Mitt syfte har varit att närmare belysa det som jag i min undersökning kommer att utforska och genom denna redogörelse anser jag mig ha visat vikten av att inom missbruksvården ha en förståelse för hur människor kan utveckla och hamna i ett missbruk.

Missbruk - definition

I Sverige används idag DSM IV²⁹ för att definiera missbruk. Enligt DSM-IV definieras missbruk som ett skadligt drogkonsumtionsmönster som leder till kliniskt signifikant funktionsnedsättning eller svårigheter som visar sig genom att åtminstone en av följande faktorer framträder inom ett år:

1. Återkommande konsumtion som resulterar i att man misslyckas med viktiga förpliktelser i arbetet, hemma, eller skolan, t.ex. upprepad frånvaro,
2. återkommande konsumtion i situationer där den utgör en fara, t.ex. vid bilkörning,
3. återkommande drogrelaterade juridiska problem, t.ex. att man blir arresterad,
4. fortsatt konsumtion trots att drogernas effekter medför bestående eller återkommande sociala eller interpersonella problem, t.ex. slagsmål. Dessutom ska symtomen aldrig ha varit så allvarliga att de kunde klassificeras som beroende.

Substansberoende är ett maladaptivt substansbruk som leder till kliniskt signifikant funktionsnedsättning eller lidande, vilket tar sig uttryck i minst tre av följande kriterier under loppet av en och samma tolv månadersperiod:

1. tolerans, definierad som endera av följande:
 - a) ett behov av påtagligt ökad mängd av substansen för att uppnå rus eller annan önskad effekt,
 - b) påtagligt minskad effekt vid fortgående bruk av samma mängd av substansen,
2. abstinens, vilket visar sig i något av följande:
 - a) abstinenssymtom som är karaktäristiska för substansen...
 - b) samma substans (eller liknande substans) intas i syfte att lindra eller undvika abstinenssymtom,
3. substansen används ofta i större mängder eller under en längre period än det man avsåg,
4. det finns en varaktig önskan om eller misslyckade försök att begränsa eller kontrollera substansbruket,
5. mycket tid ägnas åt att försöka få tag på substansen (t.ex. att besöka flera olika läkare för att få ut recept), nyttja substansen (t.ex. kedjeröka) eller hämta sig från substansbrukets effekter,

²⁹ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th. Edition* – en diagnosmanual utgiven av American Psychiatric Association som används i diagnosticerandet och fastställande av psykiatriska störningar och sjukdomstillstånd. I DSM IV har begreppen missbruk och beroende tidigare varit två skilda begrepp. Under 2013 släpptes en uppdaterad version av diagnosverket, DSM-V. I den har man slagit ihop de två begreppen, *abuse* och *dependence* och ersatt dessa med termen: *Substance Use Disorder*. Eftersom DSM-V ännu inte har hunnit publiceras i svensk översättning, väljer jag att hänvisa till den äldre versionen när jag belyser begreppen missbruk, beroende och rus.

6. viktiga sociala aktiviteter, yrkes- eller fritidsaktiviteter överges eller minskas på grund av substansbruket,
7. bruket av substansen fortgår trots vetskap om fysiska eller psykiska besvär som sannolikt orsakats eller förvärrats av substansen.³⁰

I denna uppsats kommer jag att definiera fenomenet missbruk som en kombination av DSM IV's kriterier för missbruk samt substansberoende. Med denna definition behöver jag inte inrikta mig på ett särskilt missbruk, en speciell substans eller speciell typ av narkotika.

Under nästa rubrik kommer jag att redogöra för den tidigare forskning som jag anser vara relevant för min undersökning.

Tidigare forskning

I det här kapitlet redovisar jag för den forskning som tidigare bedrivits inom ämnet religion och existentiella frågor i anknytning till vårdinstanser inom exempelvis socialtjänsten eller sjukvården.

Ann-Kristin Eriksson har i sin essä *Tankar kring utbrändhet, existentiella frågor och svensk vårdkultur* belyst socialstyrelsens råd och anvisningar om att vården ska tillgodose patientens *fysiska, psykiska, sociala och existentiella behov*. Samtidigt fastslår hon genom sina undersökningar att den svenska vården många gånger negligerar existentiella frågor eftersom den naturvetenskapliga och sekulariserade kulturen inte ger dessa frågor det utrymme som krävs till exempel genom att tillgodose utbildning av personal. Eriksson belyser också att det inom svensk vård råder en stor missuppfattning om vad religion egentligen är och vilket behov den fyller. Förutom sjukhuskyrkan, som erbjuder gudstjänster och själavårdssamtal, är vården bristfällig vad gäller att tillgodose patienter och anhörigas existentiella och andliga behov. Detta beror enligt Eriksson på att man inom vården har betraktat religionen som en privat angelägenhet. Eriksson skriver i sin essä att:

De flesta inom den medicinska forskningen hävdar i dag en holistisk syn på andlighet. Det innebär att andlighet inte ska tolkas enbart i religiösa termer, utan definieras i en vidare bemärkelse. Det kan innebära sökande efter mening och att fördjupa sina medmänskliga relationer.³¹

Samtidigt har vårdforskare belyst det faktum att den svenska vården brister i sin hänsyn till människors existentiella frågor. Eriksson menar att vården, istället för att bemöta och tillgodose god omvårdnad gentemot de människor som lider av existentiella frågeställningar, löper risk att medicinera bort *problemet*.

I rapporten *Frigörelsens dimensioner vid tunga psykosociala livsproblem* som är skriven av Bo Edvardsson har han utifrån ett antal befintliga rapporter inom socialt arbete – där behandlingen har gett positiva resultat – prövat en flerdimensionell modell i syfte att uppnå bra behandlingsresultat i vården av individer med psykosociala svårigheter och

³⁰ DSM IV refererad i Goldberg, 2011, s. 28-29

³¹ Eriksson, 2005, s. 50-52

missbruksproblematik. I rapporten listar Börjesson fem olika dimensioner som han anser vara viktiga att noga beakta i utrednings- och behandlingssyfte och dessa är:

- Fysiska förhållanden
- Vilje- och tankeprocesser
- Verksamhetsrelationer
- När-relationer
- Samhälleliga relationer

Utifrån en prövning av modellen där Edvardsson går igenom fallbeskrivningar från olika verksamheter, sammanfattar Edvardsson att det är framförallt tre dimensioner som utgör vad han benämner som frigörelsens kärna eller triangel.

1. Den egna viljan och möjligheten att skapa egna beslut.
2. Att individen känner att hon har ett socialt stöd.
3. Att individen upplever att hon har ett meningsfullt livsinnehåll, exempelvis ett bra arbete och en bra fritid.³²

I rapporten *Medvetandeprocesser vid socialbyråhandläggning*³³ av Edvardsson, visar han bland annat att när socialarbetaren upplever svårigheter eller problem med den direkta omgivningen, arbetsplatsens *ekologi*³⁴, så riktas inga åtgärder till att förändra ekologin. Edvardssons resultat visar istället att klienter kan bli lidande, detta kallar han *det kognitiva ytfältet*. Edvardsson menar att klientens egna resurser blir allt mindre viktiga och det som istället läggs i fokus är de egenskaper som bäst står i relation till ekologin. Edvardssons hypotes är alltså att det i ekologin, socialtjänstens apparat, finns *normer* och *värderingar* som kan leda till att klienten förminskas eller hamnar i konflikt med socialtjänsten om inte denne uppfyller de normer som dikteras av ekologin.

Verner Denvall, Ann-Kristine Munther och Annika Trunnerup, fastslår att det inom socialtjänsten finns en överhetskultur som påverkar den form av socialt arbete som utgår ifrån dialogen i det öppna mötet. Författarna menar att det i denna överhetskultur existerar en dold praktik, inte enbart inom myndighetsutövning och tvångsmässiga ingripanden, utan även i det sociala arbetets helhet. Författarna hänvisar sina uppgifter till ett seminarium som arrangerades av Akademieförbundet SSR, 1996. I detta seminarium fick deltagarna, som var fackliga ombud och professionella socialarbetare, själva problematisera socialtjänstens arbete. Dessa deltagare beskrev hur den dolda praktiken inom socialtjänsten många gånger präglades av passiviserande, kontrollinriktning, att klienternas viljor nonchaleras, klienter stämplas, rasism eller kränkande särbehandling, aktfixering, bristande empati, fördömande, med mera. Författarna sammanfattar problematiken i begreppet *makt*.³⁵

³² Edvardsson, 1990.

³³ Edvardsson, 1986.

³⁴ Edvardsson beskriver begreppet ekologi som den samhälleliga omgivningen för socialtjänsten. Den ekologiska teorin syftar enligt Edvardsson till att undersöka hur medvetandeprocesserna påverkas- och ser ut bland socialarbetare samt hur dessa processer påverkas av deras omgivning.

³⁵ Denvall, Munther, Trunnerup, 2009, s. 56-57

När man bedriver forskning om socialt arbete går det enligt Greta-Marie Skau att dra en skiljelinje mellan två olika tankesätt ur vilket fenomenen kan betraktas: *det naturvetenskapliga* och *det naturalistiska*. I det naturvetenskapliga tankesättet kan världen betraktas som ett system där stabila processer och enheter kan delas upp i olika subsystem. Forskningen som bedrivs utifrån detta synsätt går ut på att hitta variabler, isolera dem från varandra och beskriva relationen mellan dem. Det naturalistiska tankesättet skiljer sig från det förra eftersom de olika delarna i fenomenet som studeras kompletterar varandra. Tankesättet är att det inte går att studera ett enda fenomen utan att se till just det fenomenets kontext. Det är sammanhangen som står i fokus, för att förstå helheten måste varje aspekt utforskas och tas i beaktande.³⁶

Lisbeth Eriksson och Ann-Marie Markström menar att det sociala arbetet idag framförallt domineras av två förhållningssätt. Det första förhållningssättet beskrivs som det egna ansvarets perspektiv. Detta perspektiv syftar till att belysa individen och dennes närmaste omgivning. Problematiken är i detta perspektiv genererat av individen själv i dennes relation till sin omgivning, insatserna riktas då mot individen och dennes närmiljö. Eriksson och Markström betraktar detta perspektiv som det sociala arbetets *defensiva* sida eftersom individen är den som ställs ansvarig för att uttolka det moderna samhällets ramar och mål. Det andra perspektivet beskriver författarna som det *dualistiska*. Detta handlar om hur man vill åtgärda problem som uppstår i ett samhälle och perspektivet har som utgångspunkt att det finns ett inbyggt tvång i individens socialisation och dennes anpassning till de samhälleliga normerna. Förhållningssättet i detta perspektiv syftar till en frigörelse av den enskilda människan, där individen genom en nära relation till andra människor frigörs genom att denne får en chans att uttrycka sin vilja.³⁷

Eriksson och Markström menar att det system som kännetecknar socialt arbete idag baserar sig på teorier utifrån tre olika förståelsegrunder. Det första är enligt författarna *det kontinental*. Enligt detta perspektiv eller tradition har det sociala arbetet resocialiseringen med integration som mål. Traditionen understryker att människan är en social varelse som utvecklas i gemenskap med andra och att individens vilja kan både bildas och förändras. Enligt denna tradition menar författarna att det pedagogiska inslaget är starkt. Den andra förståelsegrunden har enligt författarna sina rötter i *den amerikanska traditionen* för socialt arbete. Det som karakteriserar denna tradition är att man utgår från att det är individen som har ett problem som skall rättas till genom olika behandlingsmetoder. Målet för behandlingen är densamma som i det ovanstående perspektivet, nämligen att individen ska resocialiseras och integreras. Den tredje förståelsegrunden härstammar enligt författarna från *det pedagogiska perspektivet*. Här utgår man från att individen besitter de kunskaper och resurser som är nödvändiga för förändring och arbetet är centrerat kring just mobiliserandet av dessa resurser.³⁸

³⁶ Skau, 2008, s. 27

³⁷ Eriksson, Markström, 2009, s. 191-192

³⁸ Eriksson, Markström, 2009, s. 210-211

Reflektion

I den tidigare forskningen nämner jag en mängd olika förhållningssätt och system som beskriver hur det sociala arbetet är uppbyggt. Skau skiljer på det *naturvetenskapliga* och det *naturalistiska* tankesättet medan Eriksson och Markström menar att det system som kännetecknar socialt arbete idag, baserar sig på teorier utifrån tre olika förståelsegrunder: *den kontinentala traditionen*, *den amerikanska traditionen* och *det pedagogiska perspektivet*. I min inledning tar jag upp begreppet *helhetssyn*, den grundläggande utgångspunkten som allt socialt arbete ska kretsa kring. Helhetsperspektivet innebär att det sociala arbetet ska fokusera på att söka förståelse för individen eller gruppens sociala problem i förhållande till dennes sammanhang och den helhet som den enskilde är en del av.

I likhet med Ann-Kristin Erikssons undersökningar och till bakgrund av den övriga forskning jag i detta kapitel redogör för, anser jag att det finns utrymme att reflektera över vilka konsekvenser de olika perspektiven och förhållningssätten medför. Erikssons undersökningar visar att den svenska vården många gånger negligerar existentiella frågor till följd av den sekulariserade kultur som råder inom vården, även om det uttryckligen står i socialstyrelsens råd och anvisningar att detta vårdbehov ska beaktas. Jag anser det lämpligt att reflektera över om huruvida det inom socialtjänsten finns likartade kulturer, där olika förhållningssätt och förklaringsmodeller konkurrerar med varandra, något som i slutändan kan ha en direkt inverkan på den vård och det stöd som erbjuds de människor som av olika anledningar hamnat i verksamheten.

Metod och process

I detta kapitel kommer jag att redogöra för den metod jag har använt mig av i mitt arbete. Jag kommer sedan att gå vidare och redovisa själva intervjuförloppet och den process som följer detta.

Kvalitativa intervjuer

Enligt Holme och Solvang förutsätter en djupare förståelse att det finns en närhet i förhållande till den empiri som ska analyseras.³⁹ Eftersom jag i min uppsats är intresserad av hur man inom yrkesgruppen behandlingsassistenter tänker kring ämnen som religion och existentiella frågeställningar, både personligt men också i förhållande till sina arbeten, så är kvalitativa intervjuer att föredra. Enligt Trost bör man inom kvalitativa intervjuer i största mån undvika i förväg formulerade frågeställningar. Enligt Trost är det istället den intervjuade som ska styra ordningsföljden i samtalet och det är upp till intervjuaren att se till att intervjun håller sig inom ämnets olika ramar eller delaspekter. Trost menar att när man bedriver kvalitativa intervjuer så bör man använda sig av en intervjumanual. Denna manual verkar till att föra samtalet inom ämnets kontext eller utifrån det syfte som studien ursprungligen handlar om.⁴⁰

I utformningen av min intervjumanual gick jag först tillbaka till den ursprungliga förståelsen som jag har av mitt syfte. Jag läste in mig på det tidigare material jag samlat in till min uppsats och gick därefter vidare till att försöka ringa in olika teman rörande missbruk, den

³⁹ Holme, Solvang, 2006, s. 12-14

⁴⁰ Trost, 2009, s. 50-53

professionella yrkesrollen, religion och existentiella frågeställningar. Dessa förde jag sedan in i min intervjumanual.⁴¹ Enligt Trost bör man i kvalitativa intervjuer utgå från en låg grad av standardisering vilket innebär att frågorna formuleras utifrån den givna situationen, val av miljö, tidsbegränsningar samt respondentens person.⁴² Jag följde dessa anvisningar vilket resulterade i att alla fyra intervjuer gav ett givande och användbart material.

Urvalets storlek

Trost menar att ett mindre antal intervjuer är bättre än ett större antal intervjuer utifrån två synpunkter: materialet blir inte ohanterligt och att ett mindre antal väl genomförda intervjuer är bättre än många mindre väl genomförda intervjuer.⁴³ Utifrån dessa rekommendationer över den kvalitativa intervjuens urvalsstorlek, valde jag att begränsa mina intervjuer till fyra personer.

Urval av intervjupersoner

Utifrån studiens huvudsakliga syfte avgränsade jag min undersökning till att innefatta behandlingsassistenter verksamma inom den kommunala missbruksvården. Jag valde att utföra min undersökning i en mindre kommun i södra Sverige. Det jag först gjorde var att ta kontakt med socialtjänsten i kommunen. Jag förklarade mitt syfte med uppsatsen samt att jag sökte behandlingsassistenter som ville ställa upp i min undersökning. Jag fick telefonnumret till två olika instanser i kommunen, båda två var stödboenden för människor med missbruks- och psykosocial problematik. Jag fick kontakt med gruppledarna för respektive verksamhet och förklarade mitt syfte. De båda var väldigt tillmötesgående och lovade att höra med sin personalgrupp huruvida någon kunde tänkas vara intresserad att ställa upp. Jag tackade för samarbetsvilligheten och försäkrade de båda att jag snarast skulle maila dem övergripande information om studiens syfte. Dessa personer benämner Trost som så kallade nyckelpersoner eller *gate-keepers*. Inom loppet av några dagar hör de båda gruppledarna av sig och uppger att de har funnit två personer i vardera verksamhet som är villiga att ställa upp. Jag får ett internnummer att ringa för att personligen bestämma tidpunkt och plats för intervju med mina respondenter.

Etiska synpunkter

Enligt Holme och Solvang ska personer som intervjuas i forskningen informeras om följande forskningsetiska synpunkter:

- Vem, för vem och med vilket syfte?
- Risker och såbarheter
- Rätten att delta eller att avstå från att delta
- Rätten att dra sig ur och att läsa intervjun
- Anonymitet
- Hur studiens resultat kommer att spridas⁴⁴

Dessa punkter informerade jag skriftligen de gruppchefer jag inledningsvis tog kontakt med. Gruppcheferna förmedlade i sin tur denna information till de tillfrågade respondenterna. Innan

⁴¹ Se bilaga *intervjumanual*

⁴² Trost, 2009, s. 19

⁴³ Trost, 2009, s. 123

⁴⁴ Seidman, 1998, s. 51 refererad i Trost, 2009, s. 106

varje intervju diskuterade jag tillsammans med respondenterna studiens syfte, med utgångspunkt i de forskningsetiska synpunkterna och alla gav sitt muntliga samtycke till att de hade förstått sina rättigheter och att jag fick rätt att använda mig av det material som spelas in. Utifrån de synpunkter som förmedlats till respondenterna uppfyller min studie de etiska kriterierna som förväntas gälla för denna uppsats.⁴⁵

Material

Mina intervjuer varade mellan fyrtio minuter och en timme. Jag dokumenterade intervjuerna med hjälp av en mobiltelefon och slutligen transkriberade jag materialet till textform. Jag utgick från min intervjummanual när jag ställde frågorna men strävade i så hög grad som möjligt efter att uppnå ett samtal rörande mina teman snarare än en utfrågning eller intervju. Jag var mycket noggrann med att i så hög grad som möjligt försöka hålla en röd tråd genom samtalen. Jag styrde endast samtalet när jag märkte att vi började röra oss bort från det vi från början diskuterade och följdfrågorna fick här agera osynlig dirigentpinne eftersom jag i största möjligaste mån ville undvika att respondenten skulle hämmas av att känna sig intervjuad snarare än att befinna sig i ett samtal. Jag kommer under nästa rubrik ge en kort presentation av respondenterna.

Respondenterna

Louise

Louise är en kvinna i övre medelådern som har jobbat på enheten i ca 15 år. Hon är från början utbildad till vårdare inom psykiatrin men har genom sitt nuvarande arbete inom missbruksvården vidareutbildat sig inom området missbruk genom olika internutbildningar.

Enligt Louise så är det mötena med olika människor som är det bästa med hennes arbete. Hon beskriver att det är utvecklande att hela tiden lära sig något nytt och understryker att varje människa är unik på sitt sätt. Louise menar att samtidigt som hennes år på enheten har varit spännande och utvecklande finns det också en känsla av osäkerhet i arbetet. Hon beskriver hur missbruksproblematiken på senare år har blivit mer svårhanterlig och att detta ställer oerhört stora krav på personalen och detta upplever hon som både positivt och negativt. Hon beskriver situationen som utvecklande och innehållsrik men att detta samtidigt ibland kan medföra mycket stressiga arbetsdagar som tyvärr ibland också har en inverkan på privatlivet. Louise beskriver dock att hon upplever att hon i största mån lyckas koppla bort arbetet när hon väl är hemma och att tiden privat är mycket viktig för henne. Louise beskriver att tiden hemma handlar väldigt mycket om att *unna sig själv små saker*. Detta är väldigt viktigt för henne och hon beskriver att det är livsviktigt för henne att skämma bort sig själv och insupa hemmets lugn som är hennes borg.

⁴⁵ Holme, Solvang, 2006, s. 334-335

Mimmi

Mimmi är en kvinna i övre medelåldern som har arbetat på enheten i ca 10 år. Hon är från början utbildad undersköterska och genom sitt nuvarande arbete har hon fått påbyggnadskurser rörande missbruk.

Mimmi beskriver sig själv som en levnadsglad och fritänkande människa som tror gott om alla hon möter. Hon beskriver också att hennes livsfilosofi om att *det du gör för andra, det får du också tillbaka*, står i samklang med hur hon väljer att arbeta. Hon menar att de livserfarenheter hon har förvärvat genom sina år – både inom vården, men också privat – är värdefulla tankar som hon gärna delar med sig av till de klienter hon möter i sitt arbete. Hon beskriver också att det värdefullaste hon har i sitt liv är familjen. Mimmi beskriver att arbetet ibland har en negativ inverkan på familjelivet eftersom hon ibland har svårt att koppla bort yrkespersonligheten från den familjära. Mimmi beskriver också att hon upplever en rädsla och osäkerhet rörande arbetets natur och de människor hon träffar genom sitt arbete. Hon är ibland rädd att det våld och den kriminalitet som många gånger förekommer bland hennes klientel ska drabba någon av hennes familjemedlemmar.

Kjell

Kjell är en man i övre medelåldern som har jobbat inom missbruksvården i ca 15 år. Han förtydligar att han i grund och botten egentligen inte har en relevant utbildning utan att han istället är utbildad till lärare. Men genom sitt nuvarande arbete har han fått ta del av vad han beskriver som olika behandlingsrelevanta utbildningar som gör honom behörig till att arbeta inom missbruksvården.

Kjell beskriver att arbetet inom missbruksvården kan vara både frustrerande och givande. Han gläds framförallt över de stunder då han lyckas få den tid som krävs i en behandlare – klientsituation då klientens livsberättelse kommer till sin fulla rätt. Samtidigt upplever Kjell en frustration över verksamhetens strukturella uppbyggnad och menar att klienten många gånger hamnar i skymundan. Han beskriver att det i verksamheten generellt finns ett produktionstänkande där man utifrån ett provisionstänkande försöker att hitta den kortast möjliga vägen till att rehabilitera folk så att det kostar samhället minsta möjliga. Detta går enligt Kjell stick i stäv med hans egen livsfilosofi som grundar sig på mer humanfilosofiska grunder.

Anna

Anna har jobbat inom missbruksvården i ca 7 år. Hon har en eftergymnasial vårdutbildning inom psykiatri och har i sitt nuvarande arbete gått påbyggnadskurser för att bli behörig som behandlare inom missbruksvården.

Anna beskriver att hon har en positiv grundinställning till livet och att hon tror att alla kan lyckas i sitt liv, *vem de än är eller vad de går igenom*. Anna beskriver att hon har ett väldigt strikt förhållningssätt till de klienter hon möter och att detta ligger till grund för vad hon betraktar som ett gott samarbete mellan klient – behandlare. Anna beskriver att hon tror detta ingjuter en trygghet i de människor hon möter och menar att hennes *raka rör-personlighet* är ett tecken på att hon inte kommer ge vika, något som hon tror är en stor trygghet för de klienter hon möter.

Bearbetning av materialet

Efter att jag transkriberat alla intervjuer lyssnade jag åter igenom mina intervjuer samtidigt som jag följde den löpande texten. Sedan följde ett arbete där jag separerade den text eller det intervjumaterial som inte kunde sammankopplas till de ursprungliga temana i min intervjumanual. Resultatet av detta blev att jag nu fick en mer nyanserad och direkt bild av de olika respondenterna, detta på grund av att mitt material nu var mer lätthanterligt.

Fenomenografi

Med utgångspunkt i fenomenografin har jag kategoriserat mitt material utifrån respondenternas olika uppfattningar. Dessa uppfattningar analyserade jag sedan utifrån teorin *symbolisk interaktionism* som jag i nästkommande kapitel kommer att redogöra för.

Fenomenografin står för forskning om människors uppfattningar och beskrivningar av olika koncept eller företeelser i tillvaron och hur detta kan skilja sig från en person till en annan. Inom fenomenografin utgår man inte ifrån vad som är eller inte är till exempel sant eller falskt. Istället inriktar man sig på hur en företeelse uppfattas av individen, oberoende av något som skulle kunna kallas *den allmänna uppfattningen*.⁴⁶ I min uppsats studerar jag hur fenomen som religion och existentiella frågeställningar förekommande i behandlingsassistentens arbete, uppfattas av behandlingsassistenten. Fenomenografin används här till att nyansera respondenternas uppfattningar eftersom metoden studerar uppfattningen *av* något istället för uppfattningar *om* något.

Jag kommer att använda mig av fenomenografin för att strukturera mina kategoriseringar av det material jag samlat in och detta gör jag genom att ställa frågorna *vad* och *hur* till de uppfattningar som förekommer i mitt material.

Symbolisk interaktionism

De viktigaste hörnstenarna inom symbolisk interaktionism är enligt Jan Trost och Irene Levin:

- Definitionen av situationen
- All interaktion är social
- Vi interagerar med hjälp av symboler⁴⁷
- Människan är aktiv
- Vi handlar, beter oss och befinner oss i nuet⁴⁸

Definition av situationen

Att definiera en situation innebär enligt symbolisk interaktionism att helheten tas i beaktande. Man talar inte om detaljerna i en situation. Situationen som sådan, utgör den fulla helheten

⁴⁶ Orést, 2009, s. 46-48

⁴⁷ Enligt NE betyder ordet symbol: mångtydigt begrepp inom semiotik, estetik m.m., ibland liktydigt med tecken, ofta särfall av tecken.

Trost & Levin skriver att *En symbol är ett tecken som för alla berörda i sammanhanget har en given betydelse – alla menar ungefär detsamma med tecknet, som har ett slags kollektiv mening. Alla symboler är meningsfulla, eljest är de inga symboler.* Trost, Levin, 2003, s. 121

⁴⁸ Trost, Levin, 2003, s. 11

och här räknas alla de personer man interagerar med utifrån den sinnestämning och det hälsotillstånd man befinner sig i. Den fysiska verkligheten såväl som den sociala, upplevs subjektivt av människan. Eftersom vi är tänkande människor tilldelas företeelser i vardagen olika namn, de blir objektiva i den bemärkelsen att det kollektivt betyder samma sak.⁴⁹

Det så kallade *Thomas teoremet*, myntat av William Isaac Thomas (1862-1949) definierar att varje situation innehåller tre olika slags data. För det första innebär situationen objektiva förhållanden som innehåller värden av moralisk, ekonomisk, religiös och intellektuell art som återfinns hos individen eller gruppen. Detta följs av attityder och värderingar som individen eller gruppen har utifrån sin tidigare definition av situationen. För det tredje blir hela situationen som sådan verklig genom de konsekvenser som uppstår i sättet på vilket individen eller gruppen uppfattar situationen.⁵⁰

All interaktion är social

Inom symbolisk interaktionism utgörs verkligheten, det som en människa uppfattar i situationen, av sociala objekt. Detta rör både människor, ting och symboler och detta innebär att en människa tolkar sin verklighet genom det förråd av definitioner hon bär på. En människa har således nästan alltid en föreställning om de saker hon varseblir och dessa föreställningar bygger på individens egen socialisationsprocess och tidigare erfarenheter.

Ett objekt eller en företeelse, som blir till ett socialt objekt, en social företeelse, kan vara en icke-levande tingest, kan vara ett djur, kan vara en människa, kan vara en idé, kan vara en tro, kan vara en hallucination, kan vara ett ord, en symbol, kan vara individen själv.⁵¹

Objekten som varseblivs har en inbyggd mening, den kan delas av andra människor och därigenom säger man att objekten är sociala.

Vi interagerar med hjälp av symboler

Det sätt på vilket vi människor uppfattar vår verklighet, är uppbyggt genom den interaktion vi har med verkligheten. Genom socialisationsprocessen lär vi oss från tidig ålder att definiera företeelser i vår omgivning. De får betydelser och mening vars innebörder också delas med de människor som vi har runt om kring oss - de blir symboler. Återigen är det här viktigt att påpeka att företeelsen eller symbolen utgår från individens definition av situationen. Symbolen medvetandegörs i definitionen av situationen.⁵² Människan varseblir sin omgivning genom känsla och ur detta perspektiv kan inte individen vara neutral eller objektiv gentemot det hon varseblir eftersom en symbol, i de flesta fall alltid medför en positiv eller negativ innebörd. Användandet av symboler, såsom det beskrivs inom symbolisk interaktionism, är handlingar och beteenden. Detta användande av symboler hos oss själva och de människor vi interagerar med, ger upphov till känslor⁵³

⁴⁹ Trost, Levin, 2003, s. 12-16

⁵⁰ Trost, Levin, 2003, s.45

⁵¹ Trost, Levin, 2003, s. 113

⁵² Trost, Levin, 2003, s. 18

⁵³ Trost, Levin, 2003, s. 129

Människan är aktiv

Inom symbolisk interaktionism betonas människans aktiva natur. Vi är hela tiden föränderliga och de beteenden som vi har betraktas som en del i en process där ingenting är statiskt. Människan kan ur detta perspektiv inte betraktas som någonting som *är*, istället betonar man att människan *gör*. Detta är viktigt att ha med i betraktandet av en människas humör eller personliga egenskaper då det framgår tydligt att man inom den symboliska interaktionismen inte stämplar en människa till ett beteende eller egenskap. Istället säger man att individen exempelvis beter sig neurotiskt i situationen. Situationen talar om hur en person är vid just ett tillfälle, men som betonats innan så är situationen aldrig statisk. Det går alltså inte att definiera en person efter beteendet, det går inte att säga att en person är neurotisk eftersom detta är situationsbetingat.⁵⁴

Vi handlar, beter oss och befinner oss i nuet

Nuet är en process som består i att individen definierar sin tillvaro utifrån det som har varit, det som är och det som vi tror kommer vara. Allting betraktas som föränderligt. Det som har varit, minnen som individen kanske har glömt, är integrerade i vår föreställningsvärld och verkar utifrån situationen – i situationen. Jag har svårigheter med att uttrycka detta i ett förståeligt språk, men enligt min tolkning av teorin, så bäddas erfarenheter in i själva symbolen. Det går inte längre att tala om förträngda minnen eftersom detta tankematerial är en del av den mening som uppstår då vi medvetandegör vissa symboler i olika definierade situationer. Ur en erfarenhet växer en annan definition eller ett förhållningssätt fram. På så sätt är allting en process, individen lär sig hela tiden någonting och allting är i nuet beroende av det som varit, är och kommer vara.⁵⁵

En av förgrundsgestalterna inom det som kallas symbolisk interaktionism, var den amerikanske filosofen George Herbert Mead (1863-1931). Han menade att språket möjliggör en medvetenhet hos människan, en medvetenhet om den egna individualiteten och möjligheten att betrakta oss själva genom andras ögon. Nyckeln till denna medvetenhet ligger i symbolerna. När människor kommunicerar använder vi oss av ord för att förklara eller referera till något i vårt medvetande, dessa ord är i grund och botten symboler som refererar till det vi tänker på. Det symboliska tänkandet är en egenskap som frigör människan från begränsningen av att endast uppleva något i stunden. Den större delen av vår tillvaro utgörs av ett symboliskt universum och det samspel vi har med andra människor innebär i grunden att vi hela tiden utbyter symboler med varandra. Vi letar hela tiden efter *den röda tråden* i våra relationer, vad som kan kännetecknas som ett lämpligt beteende och hur man bäst tolkar avsikten i det vi säger och gör i våra konversationer.⁵⁶

Meads triadiska system

Mead ansåg att interaktionen mellan individer definieras av en situationsbetingad process som utgår från tre faktorer i den sociala interaktionen:

1. Vi gör något
2. Vi varseblir en respons

⁵⁴ Trost, Levin, 2003, s. 18-23

⁵⁵ Trost, Levin, 2003, s. 23-25

⁵⁶ Giddens, 2010, s. 40

3. Vi tolkar responsen

Utfallet av interaktionen, hur vi tolkar summan av att göra något och den respons som uppstår då vi gör något, är enligt min förståelse och tolkning av teorin, baserat på individernas förmåga att empatisera med varandra. Återigen måste definierandet av situationen finnas med i beaktandet av denna teori. Individernas egna meningssystem, värderingar och attityder utgör den grund som i slutändan fastställer huruvida utfallet av interaktionen kan betraktas i positiv eller negativ bemärkelse.

Mead var intresserad av hur människan tolkade sig själv i relation till sin omvärld. Människans handlingar får inte en meningsbärande betydelse till dess att de utförs i en interaktionssituation. När en gest eller handling uppfattas på samma sätt av två individer, den som utför handlingen *sändaren* och den som betraktar handlingen *mottagaren* beskrivs handlingen som en signifikant symbol. Mead myntar begreppen *I jaget*, *Me miget* och *Self självet*. *I* är utifrån Meads beskrivning svår att förklara på ett tydligt sätt eftersom det definierar två saker och har dubbla betydelser. Först beskrivs det som en del i de två begreppen *I* och *Me*. I denna kombination verkar de två delarna i ett dialektiskt förhållande gentemot varandra. Den andra betydelsen ligger i att *I* också motsvarar själva summan av den interaktion som *I* och *Me* har med varandra, ur detta resonemang skapar med det sociala självet.⁵⁷

I är den som har kontakt och interagerar direkt med omvärlden. Detta *I* beskrivs som den kreativa och spontana delen av en individ och det representerar den respons som uppstår när en individ varseblir andras åsikter och beteenden. Den andra delen, *Me*, är den del av människan som lagrar uppsättningar av varseblivningarnas förväntningar. Denna del är det som vi kan se, det som tydligt definierar individen. *Me* har en bromsande effekt på *I* och detta leder succesivt till att *I* förändrar sig.

Herbert Blumer (1900-1987), vidarbetar Meads idéer och menar att grundpelarna inom symbolisk interaktionism är att samhället ska betraktas utifrån människorna som var och en har ett jag. Individens beteende är inte statiskt utan måste betraktas som en pågående process. Människan *är* inte, människan *gör*. Detsamma gäller flera individers beteende i en grupp. Detta är enligt Blumer en process där flera individer tolkar definitionen av en situation samtidigt som denna situation definieras av andras beteenden.⁵⁸

En annan inflytelserik nyckelperson inom symbolisk interaktionism var Charles H. Cooley (1864-1929). Han menade att individen och samhället skulle betraktas i sin helhet som två sidor av samma mynt. Han talade om den *Organiska relationen* mellan de båda sidorna och att dessa två sidor inte går att separera från varandra. Cooley företräder ett systematiserat förhållningsätt i sin syn på människan. Han menade att en individ förverkligar sig själv genom att på ett eller annat sätt uttrycka sig. Endast genom handlingen eller processen där individen interagerar med sin omgivning och sig själv genom tänkandet, kan en människa finnas till och

⁵⁷ Eriksson, Markström, 2009, s. 115

⁵⁸ Trost, Levin, 2003, s. 48

Cooley menade även att tänkandet förutsätts av att det finns andra människor runt omkring individen. På samma sätt existerar omgivningen endast om det i individens medvetande finns en föreställning om den andre. Cooley menade att en individ styrs utifrån den föreställningen vi tror att andra har om oss och myntar begreppet *spegeljag*. Detta innebär att vi föreställer oss en föreställning som vi tror att andra människor har om oss. Denna bild laddas med ett omdöme som antingen ger en känsla av stolthet eller förödmjukelse.⁵⁹

Lintons rollteori

Ralph Linton (1893-1953) utvecklade den så kallade rollteorin som bygger vidare på idén att individen är och blir till omgiven av en grupp.⁶⁰ Den rollteoretiska ansatsen bygger på att en individ i en grupp har en position. Man har en arbetstitel eller föräldraroll, såsom mamma eller pappa. Ordet position symboliserar det faktum att en roll står i position till en annan, exempelvis arbetare – arbetslös, mamma/pappa – barn. Individen har också förväntningar på sig själv som bestäms utifrån den position individen har. Dessa kan vara nedtecknade lagar och regler men det kan också röra sig om så kallade oskrivna regler, hur man förväntas vara och bete sig utifrån sin givna position och situation. Detta leder enligt Linton fram till en *roll*.

⁶¹ Enligt min förståelse av teorin, utgör rollen den samlade definitionen av termerna *position*, *förväntningar* och *beteende*.

Kritik mot symbolisk interaktionism

Det har framförts kritik mot teorin eftersom den i stor grad sysslar mycket med det småskaliga och därför utesluter frågor som rör makt och sociala strukturer och hur detta inverkar och begränsar människors handlingsmöjligheter.⁶² Jag har i mitt användande av teorin försökt ha detta i åtanke och fokusera på den större helhetsbilden, hur de berättelser som framkommer i mina intervjuer ingår i ett större sammanhang.

⁵⁹ Eriksson, Markström, 2009, s. 113-114

⁶⁰ Trost, Levin, 2003, s. 51

⁶¹ Tolkningen är här antagligen en fråga om semantik. Jag gör tolkningen att positionen, förväntningarna samt beteendet, leder fram till vad Linton kallar en roll. Författarnas tolkning av Linton är dock att positionen och förväntningarna skapar en process hos individerna, detta i sin tur utgör rollen utifrån vilken individen agerar (skapar ett beteende). Jag menar att beteendet ändå måste ses som en karakteristisk del av rollen eftersom det i hög grad definierar en person. Trost, Levin, 2003, s. 138-139

⁶² Giddens, 2010, s. 40-41

Analys och resultat

I detta kapitel kommer jag att behandla mitt material utifrån min teori. Med hjälp av fenomenografin har jag kategoriserat mitt material utifrån tre olika rubriker. Därefter har jag kategoriserat respondenternas utsagor i olika kategorier som jag därefter analyserar med hjälp av symbolisk interaktionism.

Under den första rubriken kommer jag att analysera respondenternas egna uppfattningar rörande religion och existentiella frågor. Jag kommer att inrikta mig på det specifika meningsinnehållet i var och en av respondenternas utsagor, detta kommer ligga till grund för hur jag i nästa stycke analyserar respondenternas utsagor om deras egna samt deras respektive verksamhets inställningar rörande temana religion och existentiella frågor. Jag kommer sedan att analysera respondenternas förståelsegrund rörande missbruksproblematik och avslutningsvis gör jag en övergripande analys av det resultat som framkommit.

Personliga uppfattningar rörande religion och existentiella frågor

Här kommer jag att analysera respondenternas egna personliga uppfattningar rörande religion och existentiella frågor.

Tre av respondenterna, Louise, Mimmi och Anna, beskriver alla att de har en form av personlig religion. De betonar dock alla starkt att det inte är fråga om någon traditionell religionsutövning. Kjell är den ende av respondenterna som uppger att han inte har någon personlig religion.

Den blygsamma religionen

Under denna kategori analyserar jag Louises berättelser utifrån teorin.

Louise beskriver att hon har en personlig tro på Gud och att hon brukar be till honom, samtidigt menar hon att den tro hon har inte är tillräcklig för att gå till kyrkan. Hennes uppfattning är att en religiös människa bör gå i kyrkan och då Louise ej gör detta blir hennes religiösa praktik inte tillräcklig för att hon ska betrakta sig själv som tillräckligt troende. Tolkningen av den religiösa praktiken kommer genom en växelverkan mellan hennes *Me* och *I*.⁶³ Det har alltså uppstått en *tredje faktor* som i Louises fall ligger till grund för hur hon betraktar religion. Utifrån Meads triadiska system tolkar jag att Louise beskriver sin religionsuppfattning genom de värderingar hon har samlat i sitt *Me*.

Den tröstande religionen

Under denna kategori analyserar jag Mimmis berättelser utifrån teorin.

Mimmi beskriver sig själv som en fritänkande individ som har en stark tro på livet efter döden. Samtidigt vill hon inte beskriva sig själv som en religiös person. Mimmi relaterar ofta till sin familj och det starka band hon har till dem. Hon nämner att i krissituationer, när hon är rädd att familjen ska fara illa, så kan hon nästan be till Gud. I intervjun beskrivs detta genom följande citat:

⁶³ Trost, Levin, 2003, s. 101-102

Jag grubblar inte så mycket över livet, men när det händer familjen något, om någon har det svårt eller det har hänt något, då kan jag grubbla och tänka mer. Då kan jag ibland be och säga: gode gud låt det inte hända dem något, och så. Man blir ju så berörd av ens familjemedlemmar att man nästan kan be till Gud, för man vill ju att det ska gå bra (Mimmi).

Utifrån symbolisk interaktionism utgör individens definition av situationen basen i sammanhanget. Därefter följer Meads triadiska system. Utifrån basen interagerar individen med andra människor med utgångspunkt till den givna situationen. I interaktionen varseblir individen omgivningens handlingar och tolkar detta utifrån den givna situationen, därav uppstår ett tredje element.⁶⁴

Mimmi beskriver hur religionens symbolvärde blir nära förknippat med en känsla av *hjälplöshet* relaterat till situationer då hon känner en oro över familjemedlemmar. Ur ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv, är min tolkning av Mimmis definition att religionen är den *handling* som Mimmi riktar mot det hon *varseblir*, i detta fall krissituationen. Det tredje elementet som uppstår är Mimmis *tolkning* som här ligger till grund för hur hon agerar i en krissituation.

Den ersättande religionen

Under denna kategori analyserar jag Kjells berättelser utifrån teorin.

Kjell beskriver att han aldrig funnit någon egen personlig religion. Han beskriver istället hur existentialismen har fyllt den platsen. Kjell talar här om religionen ur ett funktionalistiskt perspektiv. Han beskriver att han har haft en längtan eller ett behov av just religion som ett tolkningsinstrument men att han aldrig lyckades finna en religion som han kunde identifiera sig med. I den interaktion som Kjell har med mig under vår intervju, sammankopplar Kjell dels *det sociala objektet* eller företeelsen *religion* och *existentialism* till den *kontext* vi befinner oss i, missbruksvården. Men han relaterar också företeelsen till sin livshistoria och sin egen person.

Enligt Blumer så handlar och tolkar individen ett objekt utifrån den mening som objektet har för dem.⁶⁵ Min tolkning och förståelse av Kjells uppfattning är att objektet religion och existentialism är nära förbundet med hans yrke och den syn han har om både sig själv och den kontext han befinner sig i. Kjells uppfattning härstammar också från den sociala interaktionen som han har med andra människor i sin omgivning. Detta härleder jag till den tidigare utbildning som Kjell genomgått. Den existentialism som Kjell säger har genomsyrat hans tankegångar från ung ålder fram tills nu, har behandlats i ett utbildningssammanhang. Objektets mening har vuxit fram i en social miljö och i ett sammanhang där det slutligen har fått det symboliska värde som Kjell ger uttryck för under vår intervju. Kjell beskriver att han själv under många år känt sig alienerad från samhället. Han menar att denna känsla har varit närvarande från barndomen men att han genom litteratur och senare också studier lyckats vända denna känsla till sin fördel. Studierna, och senare också det nuvarande arbetet, har enligt hans egen utsaga lett till att han nu har en djupare förståelse för de människor han möter i sitt arbete.

⁶⁴ Trost, Levin, 2003, s. 102

⁶⁵ Trost, Levin, 2003, s. 123-124

Missbruksvården, Kjells arbete, relaterar jag till vad Blumer kallar *modifikation av tolkningsprocessen*⁶⁶. Kjells förståelse av begreppen religion, andlighet och existentiella frågor, sätts i fokus genom den kontext som Kjell befinner sig i. Kjell har en interaktion med sig själv genom sitt tänkande, meningsinnehållet färgas av Kjells omgivning och blir betydelsefullt innehåll som adderas till Kjells förståelse av objektet.

Den personliga religionen

Under denna kategori analyserar jag Annas berättelser utifrån teorin.

Anna beskriver att hon har en personlig tro på något större i tillvaron. Hon är väldigt noga med att understryka att detta är något strikt personligt för henne och att hon inte tänker så ofta på dessa frågeställningar, varken privat eller i sitt yrkesliv.

John Dewey säger att vi människor inte kan handla eller tänka utan känslor och därför inte kan vara varken neutrala eller objektiva gentemot ett symboliskt objekt⁶⁷

Min tolkning av Annas inställning till ämnet, är att den är starkt betingad av känslor. Annas inställning till objektet är enligt min tolkning, klart negativ. Ur ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv tolkar jag detta genom objektets känslomässiga mening som uppstår utifrån den kontext i vilket det används. Ur denna tolkning framkommer att en symbol kan ha flera betydelser beroende på i vilka miljöer den tolkas. Den symboliska interaktionismen visar att en symbol och dess mening kan ha helt skilda betydelser beroende på vilken i vilken miljö den behandlas. I nästkommande kapitel kommer jag att närmare redogöra för detta.

Verksamhetens inställningar rörande religion och existentiella frågor

I det här kapitlet kommer jag att redogöra för hur respondenterna uppfattade sin arbetsplats rörande dennas inställningar till religion och existentiella frågeställningar.

Louise beskriver kritiskt att hon aldrig varit med om att verksamheten har fört frågan på tal eller någonsin erbjudit utbildningar som behandlar dessa frågeställningar. Hon beskriver att det inte finns eller har funnits några diskussioner om detta, varken mellan arbetskollaborer eller från högsta chefen. Samtidigt beskriver hon att den arbetsgrupp hon befinner sig i, säkerligen skulle kunna diskutera ämnen som religion och existentiella frågeställningar men att det aldrig funnits någon anledning att föra dessa diskussioner på tal. I följande citat beskriver hon detta närmare:

[...]vi har ett bra utrymme i gruppen att tala om de här frågorna.[...] själv känner jag att jag kan det, men jag skulle nog aldrig göra det.[...] sen kanske det är så här som det är i alla arbetsgrupper, att jag skulle nog inte kunna göra det för alla. Det har väl lite att göra med att det är jobbigt att lämna ut sig (Louise).

⁶⁶ Trost, Levin, 2003, s. 124

⁶⁷ Dewey, s. 457 refererad i Trost, Levin, 2003, s. 129

Mimmi beskriver en liknande inställning och menar att det säkerligen finns utrymme att tala om dessa teman men att detta ej görs eftersom det inte kommer upp till diskussion så ofta.

När jag intervjuar Anna blir hon närmast förnärmat över frågeställningen och menar att religion och existentiella frågeställningar aldrig diskuteras på arbetsplatsen. Hon beskriver att detta är något som det aldrig talas om, dels för att det inte finns något behov av det men också för att ingen egentligen talar om det. Hon beskriver att det säkerligen finns utrymme för att tala om det och menar att det *nog inte finns någon risk i att någon speciell schism* skulle uppstå. I dagsläget är det dock så att ingen har behov eller vilja till att föra diskussionen på tal.

De godtrogna

Under denna kategori analyserar jag Louises, Mimmis och Annas berättelser utifrån teorin.

Utifrån symbolisk interaktionism är min tolkning av Louises, Mimmis och Annas berättelser, att deras uppfattningar om religion och existentiella frågor har att göra med namngivandet av det sociala objektet, *missbruk*. Min tolkning av begreppet missbruk är att det är starkt förknippat med social utsatthet och lidande, ett symptom på något i människans livshistoria som tar sig uttryck i allehanda autonoma handlingsbeteenden som kan te sig skadligt för individen men ändå skänker lindring. Utifrån min undersökning framgår det att tre av respondenterna, Louise, Mimmi och Anna, inte har någon teoretisk förståelsegrund för fenomenet missbruk. Utifrån symbolisk interaktionism tolkar jag att termen *missbruk*, så som det är namngivet av de tre respondenterna, styr vilken *mening* eller *relation* respondenterna har till objektet och att denna mening eller relation bestäms av den interaktion de i sin tur har med sin omgivning.⁶⁸

Ur ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv tolkar jag att orden *religion* och *existentiella frågeställningar*, förstås utifrån sitt symbolvärde. Detta värde eller mening uppstår genom interaktionen med andra människor och definieras utifrån den rådande situationen. Min tolkning av Louise, Mimmi och Anna är att deras definition av begreppen inte är förankrade i arbetssituationen. Enligt Trost och Levin fungerar en interaktion endast om det symboliska språket är förankrat i gruppen, bland de människor som interaktionen rör.⁶⁹ Den symboliska meningen blir enligt min tolkning starkt förknippad med respondenternas egna uppfattningar om vad religion och existentiella frågeställningar är.

Kjell är den ende i gruppen som relaterar begreppen religion, andlighet och existentialism till sin föregående utbildning. Ingen av de tre andra respondenterna relaterar begreppen till *utbildning* eller *den aktuella arbetssituationen*. Min tolkning är att symbolvärdet begränsas av arbetsmiljöns bristfälliga förmåga att relatera till begreppen. Utifrån symbolisk interaktionism är min tolkning att symbolvärdet ligger i vilken typ av definition respondenterna väljer att lägga i begreppet. Kommunikationen bygger på användandet av symboler vilka i sin tur måste vara laddade med en likartad mening. Denna mening kan dock

⁶⁸ Trost, Levin, 2003, s. 125

⁶⁹ Trost, Levin, 2003, s. 134-135

inte vara densamma för flera människor. Detta är istället en individuell tolkning som skapas i individens växelverkande *Me* och *I*.⁷⁰

Den ödmjuka

Under denna kategori analyserar jag Kjells berättelser utifrån teorin.

Utifrån Lintons rollteori så har en individ en given position i gruppen. Alla fyra respondenterna är behandlingsassistenter som förväntas följa och eftersträva det förhållningssätt som verksamheten eftersträvar. Detta benämner Linton som förväntningar. Individens varelse blir dessa förväntningar medvetet eller omedvetet och detta skapar en process hos individen. Det är processen som är den roll individen betar sig utifrån, förväntningarna behöver inte nödvändigtvis efterföljas men kvarstår ändå som en mall. Om en norm bryts korrigeras beteendet utifrån den tolkning som individen har av mallen.⁷¹ Kjell ger uttryck för detta i följande citat där han säger:

Jag försöker att hålla en låg profil, visserligen tål jag att bli skrattad åt, men jag försöker hålla en låg profil i mina tankar om människan, hur vi funkar och det samröre som finns mellan frågor som andlighet och missbruk (Kjell).

Kjell beskriver att han har en grundläggande förståelse för hur människor utvecklar och hamnar i ett missbruk men att dessa teorier inte anses korrekta inom den arbetsgrupp han nu befinner sig i. Utifrån den teori som Linton lägger fram angående rollteoretiska element, är min tolkning att Kjell har anpassat sin yrkesidentitet utifrån den arbetsgrupp han befinner sig i. Kjell beskriver att han känner ett behov av att hålla en låg profil, dels för att han inte vill stöta sig med gruppen men också för att verksamheten har en helt annan syn på hur arbetssättet ska bedrivas.

Enligt Theodore Sarbin handlar detta om olika grader av intensitet rörande de olika rollerna.⁷² Kjell har vid tidigare tillfällen beskrivit hur han har befunnit sig i arbetsgrupper där meningsskiljaktigheterna har gått isär, något som i slutändan har lett till att gruppen har upplösts. Han beskriver att den nuvarande gruppen har varit stabil ända sedan han började arbeta i den och att han värderar den stabilitet som han upplever i gruppen. Min tolkning av Kjell, utifrån Sarbins rollteori är att han har anpassat sin person utifrån de förväntningar som gruppen har på honom. Kjell beskriver att han hellre tar ett steg tillbaka och håller en låg profil eftersom han inte vill bli betraktad som *den utomstående*.

Kjell beskriver att han känner en vördnad och respekt gentemot den nuvarande arbetsgruppen. Detta gör han dels på grund av att han känner en stabilitet i gruppen, till skillnad från den tidigare arbetsgruppen där det förekom meningsskiljaktigheter av destruktiv art. Han beskriver också hur han i den nuvarande gruppen kan hålla en låg profil eftersom han känner av vilka typer av personligheter gruppen utgörs av. Kjell beskriver hur arbetsgruppen främst domineras av *arbetarklasstypen*, något som i sin tur har lett till att Kjell har intagit en position

⁷⁰ Trost, Levin, 2003, s. 123

⁷¹ Trost, Levin, 2003, s. 138-139

⁷² Trost, Levin, 2003, s. 143-144

som mer överensstämmer med majoritetens förfarande. Resultatet av detta är enligt min tolkning av Kjells utsagor, att Kjell hellre tar ett steg tillbaka ifråga om teorier rörande missbruk, religion och existentiella frågor eftersom detta anses vara för utsvävande i den nuvarande arbetsgruppen. Relationen till arbetskamraterna blir därför viktigare än att argumentera för en ståndpunkt eller ett förhållningssätt. Min tolkning av de observationer jag har gjort under Kjells intervju, likställer jag med Charles Horton Cooleys teorier om människans spegeljag. Cooley menade att människor och grupper måste studeras som föreställningar och att människan främst relaterar till varandra genom olika nivåer av varseblivningar. Vidare menade Cooley också att det i själva föreställningen även finns inkluderat den andres föreställningsvärld, bilden av oss själva som vi tror att den andre har om oss.⁷³ I Kjells fall kan detta översättas till att han varseblir en föreställning om sina arbetskamrater samtidigt som detta skänker en självbild eller föreställning av hur han tror att de uppfattar honom. Enligt min analys uppstår det här en interaktion mellan det som har varit och det som är nu. Kjell är dels hämmad av spegeljagets möjligheter samtidigt som det skapar en stabil och trygg arbetssituation för honom.

Missbruk och existentiella problem – respondenternas förståelsegrunder

I detta stycke tolkar jag respondenternas svar på hur de inom sitt arbete bemöter människors existentiella problem samt vilka förståelsegrunder som ligger till grund för hur arbetet bedrivs.

De välvilliga

Under denna kategori analyserar jag Louises och Mimmis berättelser utifrån teorin.

Louise beskriver att den höga arbetsbelastningen på hennes arbetsplats har lett till att de relationer som uppstår mellan henne och de klienter hon möter är relativt flyktiga. Hon beskriver hur klienterna oftast bara bor på verksamheten under ett fåtal veckor och att denna tid är för kort för att upprätta goda relationer. Det som Louise vill beskriva som en idealisk arbetsrelation är när hon får spendera mycket tid med klienten för att på så sätt bygga ett ömsesidigt förtroende. Louise ger en beskrivning av en nuvarande arbetsrelation i följande citat:

Han har fastnat i någon form av vägskäl i livet. Han läser ofta i tidningar om vänner och bekanta som har dött och eftersom han själv är äldre nu så tänker han ofta på dessa saker. Varför han inte valde att skaffa barn och andra livsval som han gjort, där är han idag. Just i de frågorna tycker jag det är väldigt viktigt att just lyssna, för jag kan ju inte ge råd. Det är ju hans sanningar. Han är ju också kristen, men han talar aldrig om sin tro (Louise).

I citatet beskriver Louise en långvarig relation som hon har till en klient. Den långvariga relationen har mynnat ut i det som Cooley beskriver som *sympatisk introspektion*.⁷⁴ Louise har byggt upp en relation i vilken hon kan sätta sig in i klientens föreställningar och dennes definition av sin situation. Ett modernt uttryck för detta är *empati*⁷⁵, Louise kan empatisera

⁷³ Trost, Levin, 2003, s. 83-84

⁷⁴ Trost, Levin, 2003, s. 70-73

⁷⁵ Enligt NE betyder empati förmåga att leva sig in i en annan människas känsloläge

med klienten och därigenom bedriva ett förändringsarbete baserat på klientens färdigheter. Detta kallas kontaktetablering och beskrivs som en av grundprinciperna inom socialt arbete.

Mimmi beskriver en liknande arbetssituation som också är präglad av ett långvarigt samarbete samtidigt som hon också belyser den psykosociala miljön och den inverkan som detta har på hennes arbetssätt. Det är framförallt kriminaliteten och våldet som står ut från Mimmis berättelse och hon menar att vetskapen om *att människor kan vara våldsamma* leder till att hon många gånger inte hinner fokusera på klienternas livshistoria, hur det kommer sig att en individ har utvecklat ett missbruk eller har hamnat i kriminalitet.

I mina intervjuer med Louise och Mimmi, framgår det inte tydligt vilka teoretiska förståelsegrunder som ligger till grund för det klientbaserade arbetet. Både Louise och Mimmi beskriver en arbetssituation som är mycket pressad på grund av de förväntningar som ställs på verksamheten. Louise och Mimmi beskriver att de inte är vana vid det klientel som de nu jobbar med och att de båda egentligen inte har den kompetens som verksamheten efterfrågar.

Här uppstår det enligt min analys en tydlig självbild hos de båda respondenterna. Både Louise och Mimmi beskriver hur verksamhetens krav och påfrestningar har lett till att de båda ifrågasätter sin personliga kompetens, något som i sin tur är en bidragande faktor till hur de förhåller sig till klienterna. Louise känner en tidsbrist som har en negativ inverkan på det relationsskapande arbetet och Mimmi beskriver en överhängande känsla av osäkerhet gentemot de klienter hon möter, något som i sin tur har en negativ inverkan på hennes empatiska förhållningssätt. Utifrån min förståelse av symbolisk interaktionism är min tolkning att Louise och Mimmi arbetar avskärmande från sitt klientel. De båda definierar verksamhetens symboliska mening som viktig och angelägen, att den fyller en stor funktion för de hjälpsökande människorna som är anslutna till verksamheten. Det råder en *likartad mening till det sociala objektet* som i detta fall utgörs av *verksamheten*. Meningsinnehållet skapar enligt min förståelse mindervärdes känslor för både Louise och Mimmi.

Enligt min analys skapas dessa känslor i interaktionen som de båda har med de klienter som de möter. Enligt Cooley skapas självbilden, i detta fall känslan av att inte vara kompetent nog genom mötet med föreställningsvärlden. Mötet eller interaktionen med klienterna sker genom respondenternas föreställningar och här framträder även respondenternas tolkning av sig själva.⁷⁶ Enligt min analys har detta en märkbar inverkan på respondenternas förmåga till *sympatisk introspektion*. Utifrån min förståelse uppstår det en stor klyfta i respondenternas relation till sina klienter, detta eftersom det enligt Cooleys teorier om spegeljaget, har visat sig att respondenterna har en nedvärderande syn på sig själva i förhållande till sina klienter och gentemot verksamheten i stort.

Det sociala arbetet och annan terapeutisk verksamhet bygger i hög grad på förmågan att kunna sätta sig in i den andres föreställningsvärld. Detta för att kunna ta del av klientens definitioner av sin omvärld för att få till stånd ett förändringsarbete. Enligt min analys kvarstår alltså frågan om huruvida det hos respondenterna finns utrymme eller möjligheter till att kunna empatisera med nytillkomna klienter.

⁷⁶ Trost, Levin, 2003, s. 83-84

Utifrån Meads triadiska interaktionssystem understryker Mead att all mänsklig interaktion och förmåga till samarbete bygger på premissen att de enskilda individerna kan urskilja intentionerna och avsikten med varandras aktiviteter. Detta triggas i sin tur igång en mekanism som möjliggör själva interaktionen. Utifrån min förståelse av Meads teorier, sker inte interaktionen *mellan* respondenterna och klienterna utan *inom* individerna själva. Mead menade att mänskligt beteende inte baseras på den direkta uppfattningen av hur andra beter sig. Reaktionen härleds istället till hur individerna väljer att tolka den aktuella varseblivningen eller intentionen och därefter handla utifrån denna.⁷⁷

Den kritiske

Under denna kategori analyserar jag Kjells berättelser utifrån teorin.

I följande citat reflekterar Kjell över begreppet missbruk och hur paralleller kan dras till begrepp som religion, andlighet och existentiella frågeställningar:

På samma sätt så uppfattar jag det så att det med många människor, inte bara dem som definieras som missbrukare, saknar en andlig dimension i sina liv. Där de kan vara ensamma med sig själv. Och det är ju ett jättestort problem i vår tid. Och jag har fler exempel på detta, bland klienter som har bott här. De har delat en social gemenskap för att sedan återvända till sin lägenhet där de återfaller i sitt missbruk för att de inte står ut med ensamheten, med sig själv. Det ser jag som en brist inom missbruksvården, bristen på andlighet, stillhet eller existentialism om du så vill (Kjell).

Kjell relaterar till anknytningsteorin när han berättar om sitt arbete och vilka förståelsegrunder han baserar det på. Återigen är det här viktigt att poängtera att verksamheten inte har denna teori i sina föreskrifter för hur arbetet ska bedrivas samt att Kjell understryker att han håller låg profil rörande andra teorier än det KBT-inriktade förhållningssätt⁷⁸ som verksamheten har satt upp. Utifrån symbolisk interaktionism är min tolkning att Kjells förståelsegrund baserar sig på det meningsinnehåll han lägger i begreppet missbruk. I följande citat reflekterar Kjell över sitt arbete:

[...] jag anser att man i det här arbetet inte har någon som helst känsla för människornas existentiella situation egentligen, alltså att det finns en enda tanke på hur människans existentiella grundsituation ser ut. Detta tror jag är generellt för hela verksamheten och det har att göra med, tror jag, att samhället har ett produktionstänkande där man utifrån ett provisionstänkande försöker att hitta den kortast möjliga vägen till att rehabilitera folk så att det kostar samhället minsta möjliga (Kjell).

Kjell relaterar till existentialismen och sin tidigare utbildning inom sociologi, därmed får begreppet missbruk ytterligare en dimension. Utifrån den symboliska interaktionismen utgör verksamheten och den arbetsgrupp Kjell befinner sig i *den generaliserade andra*. Enligt Mead utgörs detta av den organisation eller sociala grupp som individen befinner sig i och det är ur denna grupp som individen erfar attityder, normer och förväntningar på sig själv. Kjell beskriver att han trivs väldigt bra med sin arbetssituation, både vad gäller kollegor samt hur han bedriver sitt arbete gentemot de klienter han möter. Men han beskriver också hur han många gånger tar ett steg tillbaka vad gäller hans teorier om missbruk, att han hellre håller en

⁷⁷ Trost, Levin, 2003, s. 101-102

⁷⁸ Kognitiv beteendeterapi

låg profil och inte pratar så mycket om de teorier han förvärvat genom sin utbildning och sitt privata intresse för människovårdande frågor.

Enligt Mead så finns den generaliserande andre i ryggmärgen på individen. Den har utvecklats genom den interaktion som individen har med människor, genom detta samspel så har normer och värderingar byggts upp och de blir det rättesnöre som individen rättar sig efter i det sociala spelet med människor. Om individen skulle falla utanför dessa normer, visar sig den generaliserande andre som en känsla av dåligt samvete.⁷⁹ Detta sammankopplar jag med Kjells berättelse om den tidigare arbetsgruppen. Istället för att riskera sönderfall, dålig stämning och uteslutning ur gruppen, är det bättre att *rätta sig in i ledet*, att göra det som gruppen förväntar sig.

Den erfarna

Under denna kategori analyserar jag Annas berättelser utifrån teorin.

Anna resonerar utifrån en empatisk förståelsegrund som är erfarenhetsbaserad. Hon beskriver för mig att hon tänker och resonerar omkring mina frågeställningar utifrån de olika klienter som hon har eller har haft, något som följande citat visar:

[...]på sätt och vis kan jag se ett samröre eller relation mellan missbruk och existentiella problem. Sen är ju det en väldigt svår fråga, hur man ska arbeta med det. [...] Jag tror kvinnor har mer de frågorna än vad män har (Anna).

Utifrån symbolisk interaktionism tolkar jag att Anna har två skilda definitioner av begreppet *existentiella problem*. Hon betraktar dels begreppet utifrån den privata föreställningsvärlden men betonar att hon inte reflekterar över detta i sitt arbete, således återspeglas detta ej i hennes arbete.

Utifrån Blumers tre premisser⁸⁰ är min tolkning att Anna resonerar kring missbruk och existentiella problem utifrån den sociala interaktion som hon har i sammanhanget, nämligen de människor som omger henne i arbetet. Utifrån detta sammanhang skapas en mening till objektet, i detta fall *missbruket*, och detta internaliseras i Annas *Me*. Det framgår ganska tydligt i min intervju att sambandet mellan missbruk och existentiella frågor inte har behandlats i Annas arbetsgrupp. Utifrån den symboliska interaktionismen är objektet inte internaliserat i Annas *Me* vilket framgår i Blumers tredje premiss som säger att en mening kopplat till objektet används och modifieras utifrån den aktuella föreställningsvärlden.

Utifrån Lintons teorier om roller, är det framförallt fyra termer som betonas: position, förväntningar, roll och beteende.⁸¹ När jag intervjuar Anna framgår det väldigt tydligt att hon starkt förknippar sig med den arbetsmässiga rollen som enligt min förståelse av teorin är det samlade resultatet av termerna position, förväntningar och beteende. Anna har en position i arbetsgruppen och i interaktionen med de människor som befinner sig i gruppen mottar hon medvetna eller omedvetna förväntningar som är riktade till den position hon innehar i gruppen. Detta skapar en process hos Anna och det är denna process som innefattar de

⁷⁹ Trost, Levin, 2003, s. 62-65

⁸⁰ Trost, Levin, 2003, s. 123-124

⁸¹ Trost, Levin, 2003, s. 138-145

karaktäristiska drag som utgör Annas roll. Linton var dock mycket noga med att poängtera att termen roll inte ska betraktas som något statiskt utan mer som en ständigt föränderlig process.

Utifrån min analys drar jag slutsatsen att den position Anna innehar som behandlingsassistent, inte har några klart uttalade förväntningar. Anna säger vid ett flertal tillfällen att hon inte förstår min frågeställning som har att göra med hur man som behandlingsassistent i hennes verksamhet jobbar med människor som lider av missbruk och hur man – enligt verksamhetens värdegrunder – förhåller sig till klienternas existentiella behov. I följande citat säger Anna:

[...]sen vet jag inte om det är en bra metod med religion och sådant som du pratar om,[...] att man säger att man ska bön varje dag. När man kommer till religiösa behandlingshem så har de ju fredagsböner, morgonböner[...] det skulle ju inte passa in i verksamheten här för det är ingen[...] som har det behovet,[...]det kanske finns någon men jag vet ingen som har det behovet. [...]Det är ingenting som jag skulle kunna införa (Anna).

Enligt min analys härleder jag Annas utsagor till vad Sheldon Stryker benämner som *namngivning*.⁸² Anna och jag konverserar om ett socialt objekt – *missbruk*. Detta objekt har i vår konversation två olika symboliska meningar utifrån vilka namngivningen sker och i samband med detta, följer också ett beteende som stämmer överens med namngivningen. Stryker menar att människor inte bara namnger varandra utan också sig själva utifrån vad som bäst stämmer överens med den situation de befinner sig i. Enligt min analys blir det här extra viktigt för Anna att tydligt markera att hon inte ställer sig bakom arbetsmetoder som innefattar bön eller andra religiösa inslag eftersom detta inte överensstämmer med det sociala objektets symboliska mening. Återigen drar jag här paralleller till vad som inom symbolisk interaktionism benämns som *roller* eller *rollförväntningar*. Anna har en syn eller förväntning på sig själv som behandlingsassistent och detta är förknippat med ett symboliskt innehåll vilket i sin tur ligger till grund för hur Anna uppfattar sig själv. När Anna och jag konverserar namnger hon också mig utifrån det symboliska innehåll hon lägger i begreppen *religion* och *existentialism*. Trots att mitt syfte med intervjun är klart uttalat, är det istället det symboliska innehållet i begreppen som ligger till grund för hur Anna konverserar med mig. Enligt Stryker så är det utifrån definitionen av situationen som namngivandet sker och detta ligger till grund för att vi uppfattar varandra som innehavare av olika positioner i strukturen. Enligt min tolkning är det detta som ligger till grund för att Anna så tydligt uppvisar en aversion gentemot de teman som jag tar upp.

Övergripande analys

Sett utifrån symbolisk interaktionism består de fyra respondenternas verksamheter av två plan, mikroplanet och makroplanet. Respondenternas vanliga beteenden sammankopplas med den sociala ordningen som finns i samhället och genom denna symbios uppstår det som Trost och Levin beskriver som den sociala ordningens *förhandlingar*. Respondenternas verksamheter hålls samman genom det som brukar beskrivas som förhandlad social ordning. I båda verksamheterna finns det aktörer och de mest framträdande rollerna är enligt min

⁸² Trost, Levin, 2003, s. 125

förståelse klienterna och behandlingsassistenterna. Båda rolluppsättningarna följer givna mönster och jag kommer i denna analys främst fokusera på respondenternas verklighet.

Utifrån symbolisk interaktionism kan aktörerna, i detta fall respondenterna antingen motarbeta eller underbygga den sociala ordningen. De beteenden som finns inom verksamheten styrs utifrån den maktstruktur som finns inom organisationen. Enligt min förståelse av teorin är det alltså av avgörande betydelse att organisationen som helhet analyseras eftersom detta styr de beteendemönster som står att finna hos de enskilda individerna, i detta fall respondenterna.⁸³ Den förhandlade sociala ordningen som ligger till grund för hur en verksamhet är uppbyggd, är enligt min förståelse dynamisk och föränderlig till sin natur. Enligt Trost och Levin sker förhandlingarna mellan aktörerna inom den sociala ordningen eller verksamheten automatiskt utan att aktörerna är medvetna om att det är fråga om en förhandling.⁸⁴

Enligt min förståelse och analys av Louise och Mimmi, har det i den sociala ordningens förhandlingar uppstått en klyfta där den dominerande sidan – verksamheten, styr utfallet på hur de båda respondenterna uppfattar sin arbetsinsats. Både Louise och Mimmi beskriver en känsla av hjälplöshet, att de inte kan leva upp till de krav som verksamheten ställer på dem och att detta påverkar det sätt på vilket de bedriver sitt arbete med klienterna. De beskriver även att det inte finns ett uttalat förhållningssätt rörande kopplingen mellan missbruk och existentiella frågor, de kan inte heller ge uttryck för vilka teoretiska förståelsegrunder de baserar sitt arbete med klienterna på. Utifrån teorin att det är maktstrukturen inom organisationen som huvudsakligen styr beteendet hos aktörerna, drar jag slutsatsen att Louise och Mimmis verksamhet har en otydlig struktur som bidrar till en ojämn förhandling rörande den sociala ordningen.

Kjell och Anna beskriver också att det inom verksamheten ej finns några uttalade förhållningssätt rörande kopplingen mellan *missbruk* och *existentiella frågor*. Anna ger inte heller uttryck för en klart uttalad teoretisk förståelsegrund rörande missbruk och det arbete hon bedriver. Kjell gör utifrån sin förståelsegrund en tydlig koppling mellan de båda fenomenen men understryker att han ej upplever att organisationen som helhet stödjer ett förhållningssätt som tar dessa frågor i beaktande.

Diskussion

Av min analys framgår det att behandlingsassistenterna strävar efter att bedriva ett bra behandlingsarbete men att det finns en osäkerhet rörande frågor gällande religion och existentiella livsfrågor. Utifrån min analys gör jag tolkningen att frågor gällande dessa ämnen inte är förankrade i verksamheternas arbetsrutiner, något som har en direkt inverkan på hur behandlingsassistenterna tänker och resonerar kring dessa frågor.

Förhållningssätt gentemot religion och existentiella frågor i relation till missbruk

⁸³ En analys av det slaget är inom detta format ej möjlig och den fortsatta analysen baserar sig på respondenternas utsagor.

⁸⁴ Trost, Levin, 2003, s. 159-161

Enligt Blumer tolkar individen ett objekt utifrån den mening som objektet har för dem. I min tolkning av tre av respondenternas berättelser utgör religion, existentiella frågor och missbruk tre separata objekt som inte har något symboliskt värde förankrat i arbetssituationen, inte heller finns det någon koppling mellan de tre objekten. Inom symbolisk interaktionism utgår man från att situationen utgör den fulla helheten och här räknas alla de personer man interagerar med utifrån den sinnestämning och det hälsotillstånd man befinner sig i. Den fysiska verkligheten såväl som den sociala, upplevs subjektivt av människan. Eftersom vi är tänkande människor tilldelas företeelser i vardagen olika namn, de blir objektiva i den bemärkelsen att det kollektivt betyder samma sak. I min tolkning av respondenternas berättelser har religion och existentiella frågor inget symboliskt värde relaterat till missbruksvården. Respondenterna i de båda verksamheterna uppger att dessa frågor inte är något som behandlas, varken mellan medarbetarna eller uppifrån och ingen vittnar om att några direktiv finns rörande hur man som behandlingsassistent ska bemöta detta behov hos klienterna.

Enligt Blumer är individens beteende är inte statiskt, istället menar han att det måste betraktas som en pågående process. Människan *är* inte, människan *gör*. Detsamma går att säga om flera individers beteende i en grupp. Detta är enligt Blumer en process där flera individer tolkar definitionen av en situation samtidigt som denna situation definieras av andras beteenden. I mina analyser av berättelserna framgår det för mig tydligt att respondenterna påverkas av situationen både på ett personligt plan men också i sitt arbete.

I mina intervjuer framgår det att två av respondenterna i den ena verksamheten jobbar under stor press i ett arbetsklimat som är mycket ansträngt på grund av hög beläggning. Utifrån min analys gör jag en tolkning att detta klimat har en direkt negativ inverkan på respondenterna, något som leder till att de båda hamnar i ett underläge, både gentemot sina klienter men också gentemot verksamheten. Båda två nämner i mina intervjuer att de inte längre tror sig ha den rätta kompetensen för att kunna hantera den växande skara unga människor som hamnar i verksamheten. En av respondenterna menar att detta klimat har en negativ inverkan på det relationsskapande arbetet, något som jag i min analys direkt härleder till termen *empati*. Förmågan till just empati är grundläggande för det relationsskapande arbetet inom socialt arbete och utifrån min analys blir denna förmåga inom verksamheten skadad av den höga arbetsbelastningen, något som i sin tur skapar ett sorts avståndstagande gentemot klienterna samt ett mindervärdeskomplex relaterat till den egna yrkesidentiteten. Effekten av detta blir i slutändan att samtalsämnen rörande religion och existentiella frågor inte får något utrymme eftersom samtal av denna natur bygger på principen att behandlingsassistenterna först upprättat en god relation gentemot sina klienter.

Av de fyra intervjuer som jag genomförde, var det endast en respondent som kunde se en tydlig koppling mellan religion, existentiella frågeställningar och missbruksproblematik. Utifrån mina intervjuer drar jag slutsatsen att verksamheten i stort har en mycket stor inverkan på respondenternas förhållningssätt gentemot klienternas andliga och existentiella frågeställningar.

Att religion, andlighet och existentiella frågor är så lågt prioriterat inom de verksamheter jag bedrivit mina intervjuer är för mig till bakgrund av den forskning jag redovisat, på många sätt beklämmande. Ann-Kristin Eriksson har i sina undersökningar om den svenska vården visat att vården brister i sin förmåga att tillgodose patienternas behov att prata om existentiella frågor och hon härleder detta till den naturvetenskapliga och sekulariserade kulturen som råder inom vården.⁸⁵ På samma sätt framgår det av mina intervjuer att respondenterna i de båda verksamheterna alla vittnar om att dessa frågor aldrig överhuvudtaget ens diskuteras på arbetsplatserna. Ingen nämner heller att de genomgått en för arbetsrollen relevant utbildning som tar dessa frågor i beaktande, något som bekräftar Erikssons undersökningar.

Edvardssons rapport visar att när socialarbetaren upplever svårigheter eller problem med den direkta omgivningen, arbetsplatsens *ekologi*, så riktas inga åtgärder till att förändra ekologin. Istället visar Edvardssons undersökningar att klienter istället kan komma att bli lidande. Edvardsson menar att klientens egna resurser blir allt mindre viktiga och det som istället läggs i fokus är de egenskaper som bäst står i relation till ekologin.⁸⁶ Detta kopplar jag samman med att två av respondenterna i den ena verksamheten vittnar om en mycket hög arbetsbelastning som i sin tur leder till ett avskärmande gentemot klienterna. I min analys framgår det att det i båda fall har lett till att respondenterna intar en nedvärderande syn både på sig själva, men också gentemot de klienter som de möter. En av respondenterna vittnar om den stora hotbilden och rädslan över att själv bli drabbad av den kriminalitet som följer i missbrukets spår. Den andra respondenten har en liknande beskrivning men framhåller att det framförallt är den höga arbetsbelastningen som gör att arbetet med klienterna blir lidande. I min analys gör jag tolkningen att de båda respondenterna avskärmar sig från klienterna snarare än att empatisera med dem. Kontrasten mellan klienternas problematik och verksamheten leder enligt min analys och Edvardssons teorier till att problematiken överskuggar det relationsskapande arbetet och därmed också respondenternas förmåga att empatisera med klienterna.

Behandlingsassistenternas förståelsegrunder för arbetet

Av mina intervjuer framgår det att det endast är en av respondenterna som har en klart uttalad bild av vilka vetenskapliga grunder arbetet med missbruk baserar sig på. Ingen av de övriga respondenterna nämner någon av sina tidigare utbildningar som de själva gått, inte heller refererar någon till utbildningar som erbjudits genom verksamheterna de nu jobbar inom. Den respondent som uppger sig ha en förståelse för klienternas missbruksproblematik och dess koppling till religion och existentiella frågor, beskriver att dessa uppfattningar inte har en plats i arbetsgruppens diskussionsfält, detta på grund av att individen upplever att dessa tankar är opassande och att det föreligger en risk att individen stöter sig med den övriga arbetsgruppen. Detta härrör jag till Meads teorier om den generaliserande andre. Här visar min analys hur en individ påverkas och modifierar sitt beteende, dels utifrån de situationer hen tidigare ingått i men också utifrån den nuvarande.

⁸⁵ Eriksson, 2005, s. 50-52

⁸⁶ Edvardsson, 1986.

Utifrån mitt resultat anser jag att det finns ett stort diskussionsunderlag för Denvall och Munthers rapportering om att det inom socialtjänsten finns en överhetskultur som påverkar den form av socialt arbete som utgår ifrån dialogen i det öppna mötet.⁸⁷ Denvall och Munther nämner bland annat att klienter kan komma att utsättas för ett passiviserande, att klienterna stämplas och deras viljor nonchaleras. Vidare nämner de också att det förekommer rasism eller kränkande särbehandling, aktfixering, bristande empati, fördömande, med mera. I mina undersökningar har jag inriktat mig på hur man som behandlingsassistent resonerar kring livsfrågor som religion och existentiella frågor. Utifrån min analys framgår det tydligt att flera faktorer måste fungera för att bemötandet av klienterna ska bli så givande som möjligt för både parter. Mina undersökningar har visat att svaren på mina frågeställningar går att tolka på flera olika sätt. Det som jag själv tycker framträder väldigt tydligt i min analys är det faktum att alla respondenterna i de båda verksamheterna vittnar om att tiden många gånger inte räcker till. Två av respondenterna vittnar också om att de inte tror sig ha den rätta kompetensen för att kunna jobba med det ständigt ökande klientelet av framför allt unga människor som hamnar i verksamheten. Utifrån de resultat jag har visat anser jag att bilden av helheten, den övergripande strukturen i de båda verksamheterna, saknas av den paradoxala anledningen att den så tydligt gör sig påmind mellan raderna. Teorin som ju har blivit kritiserad för att den sysslar mycket med det småskaliga och därför utesluter frågor som rör makt och sociala strukturer, lyckas ändå visa hur människor tänker och agerar gentemot sin omgivning. De tre respondenter som inte kunde uppge några förståelsegrunder för arbetet har alla genomgått utbildningar som certifierar dem att jobba inom fältet missbruk, de har alltså en formell, grundläggande kompetens. Ändå uppger två av de tre respondenterna att de ej tror sig vara kompetenta nog för sitt arbete.

Till bakgrund av mitt resultat skulle jag här kunna göra det enkelt för mig själv och i likhet med Denvall och Munther säga att det råder stora brister i bemötandet och omsorgen inom missbruksvården. Jag anser dock att helhetssynen måste beaktas innan några sådana slutsatser kan dras. Socialtjänsten och den kommunala missbruksvården är en stor instans och i min uppsats har jag endast skrapat lite på ytan. För att få en så sanningsenlig bild som möjligt bör helheten granskas och detta nämner jag mer om under rubriken *Förslag till vidare forskning*.

Diskussion av metod och teori

I mina undersökningar har jag använt mig av kvalitativa intervjuer. Denna metod lämpar sig bra när forskaren vill få en djupare förståelse för det hen studerar. Utifrån mitt syfte och mina frågeställningar kände jag från början att detta var den metoden som bäst kunde ge en inblick i hur man som behandlingsassistent förhåller sig till ämnen som religion och existentiella frågor. I bearbetningen av mitt material visade sig fenomenografien vara ett ypperligt instrument i kategoriseringen av mina intervjuer och detta resulterade i att mitt material fick en tydligare och mer specifik omformning som jag sedan kunde analysera utifrån symbolisk interaktionism. När jag bestämde mig för vilket ämne jag ville skriva om i denna uppsats, kom jag i samråd med min handledare överens om att denna teori lämpade sig för mitt syfte.

⁸⁷ Denvall, Munther, Trunnerup, 2009, s. 56-57

Detta på grund av att teorin som sådan är utformad för att beskriva hur människor tänker och interagerar med varandra, något som jag i min uppsats har valt att belysa. Till bakgrund av det resultat jag har redovisat anser jag att det saknas ett helhetsperspektiv. Jag anser att jag saknar konkreta resultat som tydligt visar strukturens påverkan på individen, något som jag tror mig hade kunnat närmre visa genom att bedriva etnografiska undersökningar i kombination med kvalitativa intervjuer.

Sammanfattning

I detta arbete har jag undersökt hur man inom socialtjänstens missbruksvård förhåller sig till frågor rörande religion och existentiella frågeställningar. I min inledning har jag belyst att socialtjänstlagen är uppbyggd utifrån ett huvudsyfte, att socialarbetaren ska tillämpa en *helhetssyn*. Syftet med min uppsats har varit att undersöka hur denna helhetssyn avspeglar sig i behandlingsassistentens arbete och jag har avgränsat min undersökning till att undersöka hur behandlingsassistenten förhåller sig till frågor rörande religion och existentiella frågor samt om de drar några paralleller mellan dessa ämnen och klienternas missbruksproblematik. Jag har även undersökt vilka vetenskapliga grunder som behandlingsassistenterna uppfattar att deras arbete grundar sig i.

Efter att jag har presenterat mitt syfte och mina frågeställningar redogör jag för den funktionella religionsdefinitionen. Jag går därefter vidare och redogör för existensialismen. Religion och existentiella frågor kopplar jag sedan samman med missbruksvården genom att jag berör dessa båda ämnen i relation till två teorier, copingteorin och attributionsteorin. Dessa två teorier anser jag väldigt tydligt ger en inblick i hur människor med missbruksproblem tänker och förhåller sig till sin problematik, samtidigt som teorierna också ger en förståelse för problematiken i sin helhet. Avslutningsvis definierar jag termen missbruk genom att hänvisa till DSM IV. I nästa avsnitt redogör jag för min metod och hur denna process har gått till. Som metod har jag i min undersökning använt mig av kvalitativa intervjuer för att besvara mina frågeställningar. Jag har intervjuat fyra behandlingsassistenter och dessa presenterar jag i mitt material. I avsnittet Bearbetning av material redogör jag för fenomenografin vilken jag har använt mig av när jag har kategoriserat mina respondenters berättelser. Sedan följer en genomgång av den symboliska interaktionismen som jag har använt mig av för att analysera mina respondenters berättelser. Här har jag även inkluderat ett avsnitt som tar upp den kritik som riktats mot teorin och detta berör jag återigen när jag diskuterar resultatet av min analys.

Mina resultat visar att det bland behandlingsassistenterna råder en stor osäkerhet till frågor rörande religion och existentiella frågor och att dessa teman inte är verkar vara förankrade i arbetsgruppernas helhet. I min undersökning framgår det att det endast är en av respondenterna som har en klart uttalad bild av vilka vetenskapliga grunder som arbetet med missbruk grundar sig i. Ingen av de övriga respondenterna nämner någon av sina tidigare utbildningar som de själva gått, inte heller refererar någon till utbildningar som erbjudits genom verksamheterna de nu jobbar inom. I min analys kommer jag fram till att av de fyra intervjuer som jag genomförde, var det endast en respondent som kunde dra en tydlig koppling mellan religion och existentiella problem till den missbruksproblematik som

klienterna lider av. Denna respondent hade genomgått flera utbildningar där hans egna existentiella frågor som han tidigare lidit av, nu kunde belysas och på så sätt vändas till något positivt. Respondenten säger sig nu ha en djupare förståelse för de klienter han träffar i sitt arbete. Men samtidigt visar min analys att denna respondent viker sig inför hur han uppfattar sin omgivning och dess förväntningar. Detta härrör jag till Meads teorier om den generaliserande andre som *sitter i ryggmärgen på individen*. Enligt teorin så har den utvecklats genom den interaktion som individen har med människor i sin tidigare och nuvarande omgivning. Genom detta samspel så har normer och värderingar byggts upp och de blir det rättesnöre som individen rättar sig efter i det sociala samspelet med människor. Om individen skulle falla utanför dessa normer, visar sig den generaliserande andre som en känsla av dåligt samvete. I min analys framgår det att respondenten till följd av detta, intar en passiv position i frågor som berör religion och existentiella frågor.

Utifrån mina intervjuer drar jag slutsatsen att verksamheten i stort har en mycket stor inverkan på respondenternas förhållningssätt gentemot klienternas andliga och existentiella frågeställningar. I min analys visar jag att två av respondenternas förmåga att empatisera med klienterna blir lidande till följd av den höga arbetsbelastningen som råder i den ena verksamheten. De båda respondenterna vittnar om att de inte känner sig hörda och förstådda av ledningen. De båda respondenterna vittnar också om att de ibland upplever sin arbetssituation som hotfull. I min analys visar jag att verksamhetens krav och påfrestningar har lett till att de båda ifrågasätter sin personliga kompetens, något som i sin tur är en bidragande faktor till hur de förhåller sig gentemot klienterna. De båda respondenterna jobbar avskärmade från klienterna, något som i sin tur har en inverkan på den empatiska förmågan, samtidigt som de hamnar i ett mentalt underläge gentemot klienterna. Det framgår tydligt i mina intervjuer att sambandet mellan missbruk och existentiella frågor inte har behandlats i någon av arbetsgrupperna. Utifrån den symboliska interaktionismen är frågorna inte internaliserade hos respondenterna vilket framgår i Blumers tredje premis som säger att en mening kopplat till objektet används och modifieras utifrån den aktuella föreställningsvärlden.

Förslag till vidare forskning

Anledningen till att jag från början valde att skriva just om missbruk och dess relation till religion och existentiella frågor, är för att jag själv anser att det råder en djup okunskap om vad missbruk egentligen är. Genom mina egna empiriska erfarenheter av arbete med människor som lider av missbruksproblematik, har jag inte stött på ett enda fall som inte har gått att relatera till individens livshistoria och uppväxtförhållanden.

Utifrån det arbete som jag har presenterat, både genom min analys men också genom den kunskapsgenomgång jag inledningsvis redogör för, är det min förhoppning att jag till viss del har lyckats belysa vikten av att tillgodose utsatta människors andliga och existentiella behov. Grete-Marie Skau slår fast att det inom forskningen om socialt arbete inte går att studera ett enda fenomen utan att se till just det fenomenets kontext. Hon menar att det är sammanhangen som står i fokus och för att förstå helheten måste varje aspekt utforskas och tas i beaktande.⁸⁸

⁸⁸ Skau, 2008, s. 27

I min uppsats har jag strävat efter att få en djupare förståelse för det jag studerat. Detta har i sin tur mynnat ut i insikten om att mitt resultat på flera sätt saknar en tydlig och övergripande infallsvinkel på det sociala arbetet. Min uppsats saknar brukarperspektivet och detta vore följaktligen högst relevant att belysa i liknande forskning. I min undersökning belyser jag behandlingsassistenternas kontext, samtidigt som jag utelämnar övriga instanser i organisationshierarkin. Det vore mycket intressant att i en fortsatt forskning belysa hur ledning samt handläggare inom socialtjänsten resonerar och tänker kring dessa frågor.

Litteraturförteckning

- Becker, Ernest 1997. *The denial of death*. New York: Free press paperbacks.
- Berg, Lasse 2011. *Gryning över Kalahari. Hur människan blev människa*. Stockholm: Ordfront.
- Bergstrand, Bengt Olof 2009. *Den nya socialtjänstlagen*. Höganäs: Bokförlaget Kommunlitteratur AB.
- Börjesson, Bengt 2010. *Förstå socialt arbete*. 2:a red. Malmö: Liber.
- Cullberg, Johan 2007. *Kris och utveckling*. 5:e red. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.
- Denvall, Verner & Munther, Ann-Kristine 2009. *Möten med Anna. Vännen, socialarbetaren och forskaren*. Lund: Studentlitteratur.
- Edvardsson, Bo 1986. *Medvetandeprocesser vid socialbyråhandling*, Örebro: Örebro universitet, Akademin för juridik, psykologi och socialt arbete.
- Edvardsson, Bo 1990. *Frigörelsens dimensioner vid tunga psykosociala livsproblem*, Örebro: Örebro universitet, Akademin för juridik, psykologi och socialt arbete.
- Eriksson, Ann-Kristin 2005. *Tankar kring utbrändhet, existentiella frågor och svensk vårdkultur*. Ingår i *Religionsmöten och religiös mångfald. Religionsvetenskapliga essäer från Högskolan i Gävle*. Uppsala: Swedish Science Press , pp. 48-55.
- Eriksson, Lisbeth & Markström, Ann-Marie 2009. *Den svårfångade socialpedagogiken*. 1:a red. Lund: Studentlitteratur.
- Frankl, Viktor 1999. *Livet måste ha en mening*. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.
- Geels, Antoon, 2012. *Att definiera religion*. Ingår i *Den religiösa människan. En introduktion till religionspsykologin*. 3:e red. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.
- Giddens, Anthony 1999. *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Giddens, Anthony 2010. *Sociologi*. 4:e red. Lund: Studentlitteratur.
- Goldberg, Ted 2011. *Legalisera narkotika. Ett diskussionsunderlag*. Solna: Academic publishing of Sweden.
- Gustafsson, Göran 2008. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Bokförlaget Libris.
- Hermansson, Jan 2012. *Religion och coping – om religionens roll i hanterandet av kriser*. Ingår i *Den religiösa människan. En introduktion till religionspsykologin*. 3:e red. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.
- Jung, Carl Gustav 2007. *Mitt liv*. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.

Magne Holme, Idar & Krohn Solvang, Bernt 2006. *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder*. 2:a red. Lund: Studentlitteratur.

Maté, Gabor 2010. *In the realm of hungry ghosts. Close encounters with addiction*. Berkeley: North Atlantic Books.

Orést, Febe 2009. *Ondska - individuell och kulturell projektion. Filmupplevelser analyserade enligt den analytiska psykologin*. Åbo: Åbo akademis förlag.

Saelid Gilhus, Ingvig & Mikaelsson, Lisbeth 2009. *Nya perspektiv på religion*. 1:a red. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.

Skau, Greta Marie 2008. *Mellan makt och hjälp. Om det flertydiga förhållandet mellan klient och hjälpare*. 3:e red. malmö: Liber.

Trost, Jan 2009. *Kvalitativa intervjuer*. 3:e red. Lund: Studentlitteratur.

Trost, Jan & Levin, Irene 2003. *Att förstå vardagen*. 2:a red. Lund: Studentlitteratur.

Wikström, Owe 2007. *Det bländande mörkret. Att upptäcka den stora glädjen*. Örebro: Bokförlaget Libris.

Winnicott, Donald 1995. *Lek och verklighet*. 2:a red. Stockholm: Bokförlaget Natur & Kultur.

Internet

<http://www.regeringen.se/content/1/c4/14/52/15491193.pdf> sökdatum 2014-02-25

Bilaga

Intervjumanual

1. Ålder, yrkesverksamma år, utbildning

2. Religion
 - Religionsuppfattning
 - Egen religion
 - Arbetsmässigt
3. Existentiella frågor
 - Egen uppfattning
 - I förhållande till arbetet
4. Uppfattning om hur verksamheten förhåller sig till föregående punkter
 - Klienter
 - Samband mellan religion – existentiella frågor & missbruk
5. Vetenskapliga grunder för hur arbetet bedrivs